Journal of Iranian Architecture & Urbanism
(JIAU)
Homepage: https://www.isau.ir/

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Identification of social and political factors affecting the evolution of planned housing in Kabul (from the 1960s to 2021) *

Tayebeh Nazarian [1], **Alireza Einifar** [2,**], **Isa Hojat** [2]

[1] *Ph.D. in Architecture, Faculty of Architecture, College of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran.*
[2] *Professor, Faculty of Architecture, College of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran.*

ARTICLE INFO

Article History:

Received	2022/12/09
Revised	2023/03/01
Accepted	2023/06/05
Available Online	2024/08/26

Keywords:

Housing Evolution
Planning
Socio-political Factors
Kabul

Use your device to scan and read the article online

Number of References
47

Number of Figures
5

Number of Tables
4

Extended ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: The transition from tradition to modernity, which began about a century ago in Afghanistan, has deeply affected the core of society and, consequently, its architecture and urban fabric. The planned housing pattern in Kabul has been shaped by Afghanistan's historical and political events, which have, in turn, influenced the city's social structure. It is crucial to examine the evolution of housing within the socio-political context of Afghanistan, especially in Kabul, which serves as a model for these changes and reflects the country's future needs. To design housing that is both suitable and compatible with user requirements, it is essential to study and analyze the various factors that influence housing development. This research aims to explore the relationship between the architectural transformation of housing and the changes in the socio-political structure of society, while also analyzing the factors affecting the transformation of planned housing in Kabul from the 1960s to 2021.

METHODS: The research paradigm is qualitative, utilizing a survey method, a questionnaire with a Likert scale, and exploratory factor analysis to examine the impact of socio-political factors on the planned housing pattern of Kabul City. Initially, the historical, political, and social contexts of Afghanistan were considered to identify the components affecting Kabul's planned housing. These components include population, immigration, social interactions, social groups, family structure, education, security, social justice, and political factors. To assess these socio-political components and determine the key factors driving the transformation of planned housing in Kabul over the past six decades, a survey methodology was used. This involved a 40-question questionnaire with a Likert scale, followed by data analysis. The questionnaire was administered using SPSS software version 26. The KMO value for this data set is 0.521, and the Bartlett's test value exceeds 95% confidence, confirming the appropriateness of factor analysis for this data set.

FINDINGS: The exploratory factor analysis method was employed to extract ten factors from the variables in the questionnaire, with eigenvalues greater than one. These factors accounted for more than 76% of the cumulative changes. In this analysis, variables with factor loadings greater than 0.4 were placed under the factor with the highest numerical value of factor loadings. The indicators placed under each factor and their conceptual analysis were used to determine the factor's name, based on the factor's common characteristics. The exploratory factor analysis of the socio-political components affecting planned housing development in Kabul city over the past six decades indicates that social interactions, internal politics, education and training, housing planning, social trends, social system, women and family, population decline, foreign policy population movement are the most significant factors influencing housing development.

CONCLUSION: The results of the research indicate that social interactions have had the greatest impact (21%) on the architectural evolution of planned housing in Kabul over

© 2024, JIAU. All rights reserved.

https://doi.org/10.30475/isau.2024.375751.2012

OPEN ACCESS

* This article is derived from the first author`s doctoral thesis entitled "The Evolution of Planned Housing Architecture in Kabul City in Relation to Changes in the Social and Political Structure of Afghanistan (from the 1960s to 2021 AD)", supervised by the second author and advised by the third, at University of Tehran.

** Corresponding Author:
Email: *aeinifar@ut.ac.ir*
Phone: +98(21)66062444

Extended ABSTRACT

the past six decades. The research findings reveal that key factors influencing planned housing in Kabul over the past decades include Afghanistan's domestic policy (10.1%), education and training (8.5%), housing planning (8.5%), social trends (6.2%), the social system (5.5%), the role of women and family (4.7%), population decline (4.3%), foreign policy (3.9%), and population displacement (3.3%), among other factors. The impact of these factors has fluctuated significantly over time. The majority of changes in housing occurred during the last two decades, which coincided with the period of the Islamic Republic. In contrast, the impact on the planned housing construction process was negative during the period of the Islamic State and the period of the Islamic Emirate. The growth of urbanization in Kabul has increased significantly during the last two decades, with the population of the city increasing sixfold during this period. This has led to a corresponding increase in the construction of settlements, residential complexes, institutional and planned apartments, and high-rise buildings. Many of these constructions have been made in imitation of non-native and foreign examples without consideration of the social and cultural characteristics of the society. Additionally, the examination of the patterns of traditional and planned housing in Kabul City reveals that the aforementioned factors have led to alterations in architectural indicators, including housing typology, architectural style, mass and space ratio, spatial diversity, access method, gender-specific space, interior space organization, communication, horizontal and vertical circulation, architectural decorations and details, facades, materials, and techniques.

.....

HIGHLIGHTS:

- To investigate the relationship between Afghanistan's social and political structure in six government periods (1960-2021) and planned housing developments in Kabul.
- To explain the socio-political factors that influence the transformation of planned housing in Kabul City using the method of exploratory factor analysis.
- Determine the impact of socio-political factors (social interactions, domestic policy, education, housing planning, social trends, social system, women and family, population reduction, foreign policy, and population movement) on the planned housing development of Kabul city.

ACKNOWLEDGMENTS:

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-forprofit sectors.

CONFLICT OF INTEREST:

The authors declared no conflicts of interest.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Journal of Iranian Architecture & Urbanism (JIAU). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.
https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Nazarian, T.; Einifar, A.; Hojat, I., (2024). Identification of social and political factors affecting the evolution of planned housing in Kabul (from the 1960s to 2021). *Journal of Iranian Architecture & Urbanism*., 15(1): 23-41.

https://doi.org/10.30475/isau.2024.375751.2012

https://www.isau.ir/article_201097.html

نشریه علمی معماری و شهرسازی ایران
(JIAU)
https://www.isau.ir/

مقاله علمی- پژوهشی

شناسایی عوامل اجتماعی- سیاسی مؤثر بر تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل (از دهه ۱۹۶۰ تا ۲۰۲۱ میلادی) *

طیبه نظریان [۱]، علیرضا عینی‌فر [۲و**]، عیسی حجت [۲]

۱. دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
۲. استاد، گروه معماری، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مشخصات مقاله

تاریخ ارسال ۱۴۰۱/۰۹/۱۸
تاریخ بازنگری ۱۴۰۱/۱۲/۱۰
تاریخ پذیرش ۱۴۰۲/۰۳/۱۵
تاریخ انتشار آنلاین ۱۴۰۳/۰۶/۰۵

واژگان کلیدی

تحول مسکن
برنامه‌ریزی
عوامل اجتماعی- سیاسی
کابل

چکیده

در افغانستان گذار از سنت به مدرنیته که از حدود یک قرن پیش همزمان با دیگر کشورها شروع شده، در بطن جامعه و متعاقب آن در معماری و کالبد شهری تأثیرات بسیاری به جا گذاشته است. تأثیرات و تحولات در الگوی مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل تحت تأثیر رویدادهای تاریخی سیاسی افغانستان و به تبع آن تغییرات ساختار اجتماعی آن بوده است. مطالعه تغییر و تحولات مسکن در بستر اجتماعی-سیاسی افغانستان و بطور خاص شهر کابل به عنوان نماینده و الگوی تأثیرگذار این تحولات، برای یافتن الگوهای مناسب پاسخگو به نیازهای آتی کشور ضروری است. برای دستیابی به این منظور و حرکت به سوی برنامه‌ریزی و طراحی مسکن مناسب و سازگار با نیاز کاربران، شناسایی عوامل مختلف تأثیرگذار بر تحول مسکن، نیازمند مطالعه و تحلیل است. هدف از این پژوهش شناخت رابطه تحول معماری مسکن و تغییرات ساختار اجتماعی- سیاسی جامعه و تحلیل عوامل مؤثر بر تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل در بازه زمانی دهه ۱۹۶۰ تا ۲۰۲۱ میلادی است. پارادایم پژوهش کیفی است که در آن میزان تأثیر مؤلفه‌های اجتماعی- سیاسی بر الگوی مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل با روش پیمایشی، با استفاده از پرسشنامه با طیف لیکرت بررسی و سپس با استفاده از روش تحلیل عاملی اکتشافی تحلیل شده است. تحلیل عاملی اکتشافی مؤلفه‌های اجتماعی- سیاسی مؤثر بر تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل در شش دهه اخیر نشان می‌دهد که تعاملات اجتماعی، سیاست داخلی، آموزش و تحصیلات، برنامه‌ریزی مسکن، گرایش‌های اجتماعی، نظام اجتماعی، زن و خانواده، کاهش جمعیت، سیاست خارجی، جابجایی جمعیت مهم‌ترین عوامل مؤثر بر تحولات مسکن محسوب می‌شوند.

نکات شاخص

- بررسی رابطه ساختار اجتماعی سیاسی افغانستان در شش دوره حکومتی (۲۰۲۱-۱۹۶۰) با تحولات مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل.
- تبیین عوامل اجتماعی- سیاسی مؤثر بر تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل با استفاده از روش تحلیل عاملی اکتشافی.
- تعیین میزان اثرگذاری عوامل اجتماعی-سیاسی (تعاملات اجتماعی، سیاست داخلی، آموزش و تحصیلات، برنامه‌ریزی مسکن، گرایش‌های اجتماعی، نظام اجتماعی، زن و خانواده، کاهش جمعیت، سیاست خارجی، جابجایی جمعیت) بر تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل.

نحوه ارجاع به مقاله

نظریان، طیبه؛ عینی‌فر، علیرضا و حجت، عیسی. (۱۴۰۳). شناسایی عوامل اجتماعی- سیاسی مؤثر بر تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل (از دهه ۱۹۶۰ تا ۲۰۲۱ میلادی)، *نشریه علمی معماری و شهرسازی ایران*، ۱۵(۱)، ۴۱-۲۳.

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده نخست با عنوان «تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل در نسبت با تغییرات ساختار اجتماعی-سیاسی افغانستان (از دهۀ ۱۹۶۰ تا ۲۰۲۱ میلادی)» می‌باشد که به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم در دانشگاه تهران انجام گرفته است.

** نویسنده مسئول
تلفن: ۰۰۹۸۲۱۶۶۰۶۲۴۴۴
پست الکترونیک: aeinifar@ut.ac.ir

مقدمه

مسکن به عنوان عمده‌ترین جزء از اجزای بافت کالبدی شهرها درگذر زمان و در هماهنگی با دگرگونی‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و گسترش امکانات و فناوری‌ها همواره با تحول همراه است. این عوامل اغلب بر کیفیت ساخت و مصالح به کار رفته، اجزای سنتی و نوین مسکن تأثیر می‌گذارند (Mohammadi Yeganeh et al., 2020). با دگرگونی شیوه‌های زندگی و تغییر تعاملات و ارتباطات اجتماعی، فضای کالبدی شهرها به ویژه مسکن و مجموعه‌های سکونتی و اقامتی دستخوش تغییر و تحول می‌شوند. با بررسی روند تحولات مسکن از گذشته تا به امروز، می‌توان عوامل تأثیرگذار بر تحول مسکن، نحوه دگرگونی آنها در طول زمان و حوزه‌های تحول الگوی مسکن را شناسایی کرد.

معماری سنتی افغانستان محصول تحولات طولانی در قرن‌ها و منعکس‌کننده «هویت منطقه‌ای» و «حس مکان» است (Kazimee & Najimi, 2017). جامعه افغانستان از حدود یک قرن پیش همزمان با دیگر کشورها گذار از سنت به مدرنیته را تجربه کرده و این گذار در ویژگی‌های جامعه و متعاقب آن در معماری و کالبد شهری آن تأثیراتی به جا گذاشته؛ بطوریکه معماری مسکونی معاصر افغانستان و شیوه زندگی جاری در شهر کابل به معماری مدرن وارداتی متمایل شده‌است (Ayoobi & Demirkol, 2021: 66).

مهم‌ترین تحولات، در دوره توسعه روابط سیاسی و فرهنگی افغانستان با سایر کشورها در زمان حاکمیت محمدظاهرشاه آغاز شد. این تحولات برنامه‌ریزی شهری و ساخت مسکن کابل را تحت‌الشعاع قرار داد. در سال ۱۹۶۴ برای نخستین بار شهرداری کابل برای توسعه شهر تأسیس و نخستین طرح جامع شهر تهیه شد. در این طرح بسیاری از بخش‌های کهنه شهر بازسازی و ساخت مناطق مسکونی جدید برنامه‌ریزی شد. این اقدام آغاز تحول معماری مسکونی شهر کابل بود (Roostaei, 2017: 11).

بر اساس مطالعات انجام شده، بیشترین سهم مسکن موجود در کابل خانه‌های مجزا[1] و تک‌خانواری است که یک چهارم (۲۶٪) آن به شکل منظم (رسمی)[2]، تقریباً نیمی (۴۸٪) به شکل نامنظم (غیررسمی)[3] و ۱۶٪ کوهپایه‌ای یا تپه‌ای[4] است. به این ترتیب، اکثریت مسکن موجود، نامنظم و بدون برنامه‌ریزی است (UN Habitate, 2015).

در میان گونه‌های مسکن در کابل، سهم مسکن رسمی در حدود یک سوم کل مسکن موجود است. مسکن رسمی یا «مسکن برنامه‌ریزی شده[5]» که در سال‌های اخیر به صورت آپارتمانی ساخته شده، مسکنی است که بر اساس برنامه‌ریزی‌های شهری، طرح‌های جامع و تفصیلی شهر کابل، با الگوی ساخت مشخص و طبق ضوابط و استانداردهای شهرسازی احداث می‌شود.

هدف پژوهش، تبیین رابطه معماری مسکن برنامه‌ریزی‌شده شهر کابل و تغییرات ساختار اجتماعی سیاسی افغانستان از دهه ۱۹۶۰ تا ۲۰۲۱ میلادی است. در این راستا این سؤال مطرح است که از میان مؤلفه‌ها و متغیرهای اجتماعی- سیاسی، کدام مؤلفه‌ها بیشترین تأثیر را بر مسکن و به چه میزان دارند؟ برای پاسخ به این پرسش، عوامل مؤثر بر تحول مسکن برنامه‌ریزی‌شده و حوزه تأثیر آنها، همزمان با تحولات اجتماعی- سیاسی در شش دوره تاریخی سیاسی افغانستان (دوره پادشاهی، دوره نظام جمهوری، دوره حزب دموکراتیک خلق، دوره دولت اسلامی، دوره امارت اسلامی و دوره جمهوری اسلامی) شناسایی و تأثیر آن بر روند شکل‌گیری مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل تحلیل می‌شود. از آنجا که مطالعات در مورد سبک‌های معماری شهر کابل اغلب بر معماری سنتی متمرکز بوده و در مورد چگونگی تأثیر ساختار اجتماعی- سیاسی افغانستان بر الگوی مسکن در دهه‌های اخیر، مطالعات منسجم و کاملی انجام نشده است؛ ماهیت این پژوهش، کیفی و پرسش محور است.

پیشینه پژوهش

در مطالعات شهری و طرح‌های جامع و تفصیلی شهر کابل که در سال‌های اخیر توسط مؤسسات JICA و SASAKI وUN HABITAT تهیه شده، بیشتر به مشکلات کمبود مسکن و نامناسب بودن وضعیت مسکن در کابل و ارائه راهکارها برای رفع این معضل در طرح‌های توسعه شهر کابل پرداخته شده و درخصوص تأثیر عوامل اجتماعی- سیاسی بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی شده تاکنون پژوهشی صورت نگرفته است.

روستایی (Roostaei, 2017) با در نظرگرفتن سیر تاریخی تحولات اقتصادی در شهر کابل، عواملی همچون انتقال پایتخت، استقلال افغانستان، افزایش جمعیت، ساخت‌وسازها و اصلاحات زیربنایی، برق‌رسانی، ایجاد خط راه‌آهن، ورود ماشین به شهر، عقب ماندگی‌های فکری، اغتشاشات مردمی، تغییر ساختار سیاسی، تکنولوژی، ارتباطات سیاسی و فرهنگی، نهضت‌های علمی، حمایت روسیه، کودتا، حکومت حزب دموکراتیک، جنگ‌های داخلی و ... را بر تحول و توسعه کالبدی شهر کابل مؤثر می‌داند.

حق‌شناس (Hagh Shenas & Hanachi, 2020) با بررسی عوامل مؤثر بر تغییر و تحول در معماری مسکونی سنتی ایران، مجموعه‌ای از تحولات اجتماعی- فرهنگی، سیاسی و اقتصادی از ابتدای قرن سیزدهم در ایران و پذیرش تدریجی یا تحمیل آنها در سبک زندگی مردم را زمینه بروز و ظهور تغییرات کالبدی مسکن در یکصد سال اخیر می‌داند.

یزدانی (Yazdani et al., 2019) ضمن تحلیل فضایی ابعاد اجتماعی و کالبدی مسکن، به منظور سطح‌بندی وضعیت مسکن در مناطق شهر اهواز از

۲۰ شاخص اجتماعی و کالبدی استفاده می‌نماید.

وارثی و همکاران (Varesi et al., 2018) به منظور تعیین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مسکن بومی در شهر میبد، ۳۳ مؤلفه شاخص‌های اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، فیزیکی- کالبدی، خدماتی- زیربنایی را با روش تحلیل عاملی بررسی و عوامل اصلی را دسته‌بندی می‌کند.

میرزاعلی‌پور (Mirzaalipour & Kamilnia, 2016) با مرور کلی مسائل اجتماعی- سیاسی و فرهنگی- سیاسی اوایل قرن ۲۰ در ایران و ترکیه، معماری را وسیله‌ای برای ترویج اهداف مدرن ملی و دیدگاه‌های رهبران دو کشور می‌دانند که با وجود استراتژی‌های موازی در عرصه‌های سیاسی، معماری به عنوان یک نتیجه نشان دهنده تفاوت‌های دو کشور است.

تحولات سیاسی-اجتماعی افغانستان از ابتدای قرن بیستم میلادی

از آنجا که تحول اجتماعی معمولاً در طول یک دوره تاریخی طولانی و در طی یک یا چند نسل در یک جامعه رخ می‌دهد، بررسی تحولات اجتماعی، نیازمند نوعی بررسی تاریخی جامعه می‌باشد (Af-shari, 2020). تغییرات سیاسی- اجتماعی افغانستان از ابتدای قرن بیستم شامل ده دوره حکومتی است که هر یک، شامل رویدادها و حوادث و تحولات سیاسی متعددی است که بر تحولات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی افغانستان مؤثر بوده است. مهم‌ترین این رویدادها در شکل ۱ نشان داده شده است.

مهم‌ترین تحولات اجتماعی در افغانستان، همزمان با دوره دموکراسی و توسعه سریع تکنولوژی، اختراعات و دانش بشری در جهان و توسعه روابط سیاسی و فرهنگی افغانستان با سایر کشورها در دوره پادشاهی محمدظاهرشاه (۱۹۷۳-۱۹۳۳) آغاز شد. می‌توان این دوره را مبنای بررسی تحولات اجتماعی و سیاسی و تأثیر آن بر معماری مسکن شهر کابل دانست. دوره نظام جمهوری (۱۹۷۸-۱۹۷۳)، دوره حزب دموکراتیک خلق (۱۹۷۸-۱۹۹۲)، دوره دولت اسلامی (۱۹۹۲-۱۹۹۶)، دوره امارت اسلامی (۱۹۹۶-۲۰۰۱) و دوره نظام جمهوری اسلامی (۲۰۰۱-۲۰۲۱) هر یک شرایطی را برای جامعه رقم زدند که به طور مستقیم یا غیرمستقیم بر افزایش یا کاهش جمعیت، آموزش یا ممانعت از تحصیل، اختلافات یا تعاملات اجتماعی، گرایش‌ها و نظام اجتماعی، امنیت یا جنگ و ناامنی، سکونت یا مهاجرت، تخریب یا توسعه بافت مسکونی، توسعه مسکن غیررسمی یا مسکن رسمی و برنامه‌ریزی‌شده و معماری و الگوی مسکن تأثیرگذار بوده‌اند.

هر چند متغیرهایی همچون ساختار اقتصادی، ساختار فرهنگی و قومیتی، ویژگی‌های سیاسی، تکنولوژی و فناوری‌های نوین ساخت‌وساز، اقلیم و جغرافیا نیز بر معماری مسکن تأثیرگذار است؛ لیکن تأکید اصلی این پژوهش بر ویژگی‌ها و ساختار اجتماعی افغانستان، به ویژه در شهر کابل است. کابل به عنوان پایتخت افغانستان ویژگی‌های تاریخی، اجتماعی و سیاسی خاص خود را دارد (Issa & Kohistani, 2007) و سبک معماری شهر کابل نشان‌دهنده فرهنگ و معماری پیشرو کشور است. به این ترتیب، مؤلفه‌های ساختار اجتماعی سیاسی افغانستان به عنوان متغیر محرک، علت و عامل اصلی تغییرات معماری مسکن برنامه‌ریزی‌شده شهر کابل محسوب می‌شود.

تأثیر نظامات برنامه‌ریزی بر کالبد شهری و مسکن برنامه‌ریزی‌شده شهر کابل

انقلاب صنعتی به همراه تولید انبوه و متمرکز از سویی و گسترش و تسهیل شیوه‌های ارتباطی شهر با مناطق پیرامونی خود از سوی دیگر، به تدریج سازمان و ساختار فضایی نوین کمی (گسترش فضایی شهر) و کیفی (پیدایش شکل معینی از سکونت) به شکل شهرها داده است. عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و جغرافیایی از مهم‌ترین عوامل در فرآیند شکل‌گیری و توسعه شهرها در طول تاریخ بوده است (Bazregar, 2003: 34).

نیروهای تأثیرگذار بر تحول کالبدی شهرها و شکل‌گیری سکونتگاه‌های رسمی قابل تفکیک به پنج

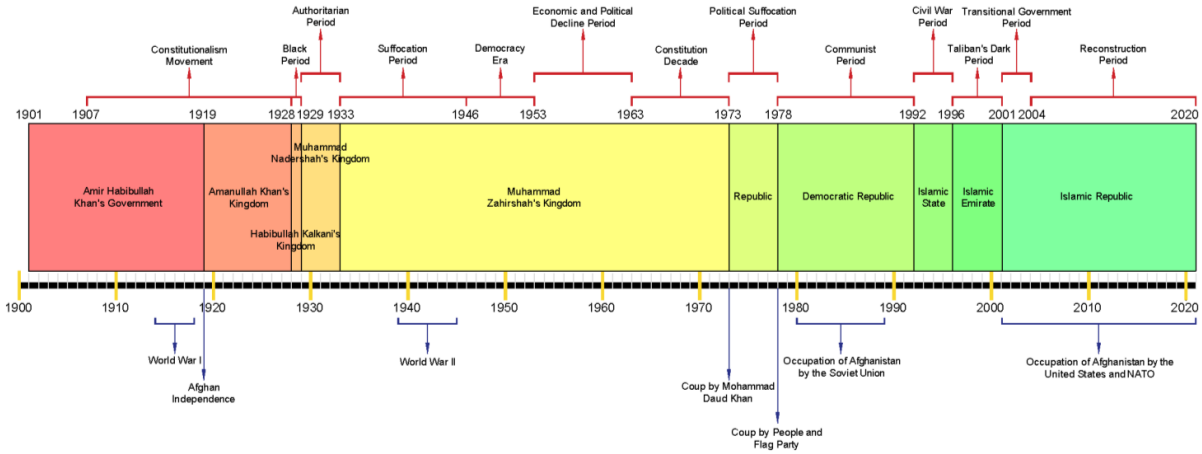

Fig. 1. Political changes in Afghanistan since the beginning of the 20th century

نیرو و مؤلفه می‌باشند که به تنهایی یا در ترکیب با یکدیگر بر بافت کالبدی شهرها و سکونتگاه‌های رسمی تأثیر می‌گذارند (Amirentekhabi & Hasanlo, 2019: 808-809).

- «زمان یا تأثیر فرهنگ و پیشینه تاریخی» نخستین نیرو است (Kostof, 1991). این نیرو، محصول سال‌ها تجربه ساکنین و توجه به شرایط اقلیمی و ارزش‌های اجتماعی است. در نتیجه نیروی زمان، بافت کالبدی شهرها همراه با تحولات فرهنگی و اجتماعی تغییر می‌کند (Bently, 1999). شرایط تاریخی نیازهایی دارد و از قوانین غیرقابل انعطافی پیروی می‌کند و فرم شهر، در حقیقت پاسخی منطقی به این نیازهاست. هر ساخت‌وساز جدیدی بر اساس سابقه تاریخی، خواست‌ها و نیازهای اجتماعی و زیست‌محیطی صورت می‌گیرد و نتیجه آن، ظهور بافت‌های اندام‌وار شهری است که در اغلب بافت‌های سنتی و قدیمی می‌توان آن را مشاهده کرد. یکی از ویژگی‌های این بافت‌ها، وجود نوعی همگنی و تناسب بافت با ارزش‌ها و ویژگی‌های طبیعی است که منعکس‌کننده هویت شهر است.

- نیروی «قانونی» دومین نیرو در توسعه بافت کالبدی شهرها است که با تهیه طرح‌های توسعه شهری سعی می‌کند کنترل‌های اداری را جایگزین نیروهای تاریخی کند. احداث شبکه‌های شطرنجی، صدور پروانه ساختمانی توسط شهرداری و نظارت بر ساخت‌وسازها از جمله سازوکار اداری در توسعه و گسترش بافت‌های جدید محسوب می‌شود.

- نیروی «اقتصادی» یا نیروی سرمایه با ضعف طرح‌های شهری در توجه به مزیت‌های نسبی مکان شکل می‌گیرد. به عبارتی بسیاری از محصولات معماری و شهرسازی امروز، بیش از آنکه حاصل ایده و عمل برنامه‌ریزان و معماران شهری باشند، برآمده از نیروهای اقتصادی و بازار سرمایه‌اند (Rogers, 2008: 44).

- نیروی «سیاسی» چهارمین نیرو است. شهر، مکان تجلی قدرت و به تعبیری دیگر نمادی از شکوه و جلال حکومت‌هاست. قدرت در هر جامعه‌ای برای به کنترل آوردن محیط، مکان و فضا تلاش می‌کند. شهر فضایی است که توسط قدرت مدیریت می‌شود، اگرچه این توده‌های بی‌قدرت هستند که در عمل آن را اشغال می‌کنند (Fiske, 1993).

- نیروی «اجتماعی» پنجمین نیرو است. حاکمیت نیروهای اجتماعی حاصل ضرورت توجه به ارزش‌های اجتماعی و مصالح بلندمدت جامعه است. تأثیر نیروهای اجتماعی موجب می‌شود تا بافت کالبدی شهرها، امکان و بستر لازم را برای تقویت مناسبات اجتماعی و در نتیجه احساس تعلق به اجتماع ساکن، فراهم نماید (Ardashiri & Namdarian, 2006: 43-44).

همچنین مهمترین عوامل مؤثر بر تحول الگوی مسکن را می‌توان در ۵ محور برشمرد: فرهنگ و هویت، روابط اجتماعی، سیاست، اقتصاد، تکنولوژی (Alalhesabi & Korrani, 2013).

با بررسی نیروها و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و تحول مسکن، می‌توان دریافت موقعیت و خصوصیات شهر کابل در مجموع، امکانات مناسبی را برای یک سکونتگاه شهری و محل استقرار جمعیت داشته است. همچنین ویژگی‌های چهارگانه امنیت، نقش ارتباطی، کنترل سیاسی، پهنه مسکونی وسیع، در انتخاب کابل به عنوان مرکزیت سیاسی و اداری افغانستان تأثیرگذار بوده است. قرن بیستم شاهد چهار دوره عمده شهرنشینی و سکونت رسمی و برنامه‌ریزی‌شده در شهر کابل بوده که این دوره‌ها عبارتند از (SASA-KI. Baseline Conditions Report, 2017: 10-18):

- **گسترش محور دارالامان (۱۹۳۹-۱۹۲۹)**: دوره دارالامان آغاز اولیه تغییر به سمت برنامه‌ریزی هندسی بود که توسط طرح شبکه هنرهای زیبا و اتصالات محوری کلیدی که نقش گره‌های شهری را بازی می‌کنند، منعکس شده است. این پروژه‌ها توسعه سکونتگاه‌های ساختاریافته و ارگانیک را تشویق کرده و از یک کریدور محله‌ای غنی حمایت کردند.

- **محله‌های جدید (۱۹۶۴-۱۹۳۹)**: در این دوره رشد و برنامه‌ریزی دوره دارالامان ادامه یافت و توسعه هندسی محله‌ای را به همراه داشت. این دوره از رشد شهری با محله‌هایی با اندازه بلوک‌های بزرگ مشخص می‌شود که فضاهای مسکونی مستقل با امکانات رفاهی محلی و مسیرهای تجاری، ترکیب شدند.

- **برنامه‌ریزی متمرکز (۱۹۸۹-۱۹۶۴)**: دوران برنامه‌ریزی متمرکز توسط رژیم شوروی در کابل با نفوذ فزاینده آنها در طرح‌های جامع این دوره و همچنین توسعه بلوک‌های مسکونی مکروریان‌ها[۶] منعکس شده است. هویت معاصر شهر کابل در دوران شوروی مشخص شد؛ زیرا در این زمان چندین فضای مسکونی عملکردی زیربنایی طراحی گردید و به جای ویژگی‌های طبیعی و توپوگرافی، تأکید بیشتری بر اصول برنامه‌ریزی شهری کارکردی شد و خیابان‌ها و محله‌های اصلی طبق یک سیستم شبکه‌ای دقیق و منظم چیده شدند.

- **رشد کلان شهری (۱۹۸۹-اکنون)**: در دهه‌های اخیر، رشد شهری در کابل با جنگ‌های داخلی و دوره بهبود آن مشخص می‌شود. آشفتگی و بی‌ثباتی پس از طرح جامع ۱۹۷۸ باعث جابجایی بسیاری از افراد ساکن و رشد قابل‌توجه جمعیت در کابل شد. همچنین رشد و گسترش سریع از طریق توسعه رسمی و غیررسمی در امتداد کریدور اصلی منطقه متمرکز شد.

تحولات مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل

نمونه اولیه مسکن کابل، خانه حیاط‌دار درون‌گراست که با الزامات فرهنگی و سبک زندگی

مردم افغانستان مطابقت داشته است (Kazimee, 2006; Kazimee & Najimi, 2017). اولین گام‌های نوسازی معماری در افغانستان در اوایل قرن بیستم آغاز شد (Issa & Kohistani, 2007). در زمان پادشاهی نادرشاه (۱۹۳۳-۱۹۲۹) و سپس پسرش ظاهرشاه (۱۹۷۳-۱۹۳۳)، توسعه برنامه‌ریزی شده شهر کابل تا زمان اشغال شوروی ادامه یافت (Issa, 2006). دگرگونی سبک معماری خانه‌های مسکونی در شهر کابل بین (۱۹۶۳-۱۹۵۳) زمانی بود که کابل مورد توجه کشورهای غربی و شرقی قرار گرفت. در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۷۰ تعداد قابل توجهی از دانشجویان افغانستان برای تحصیل به اتحاد جماهیر شوروی فرستاده شدند. در بازگشت، سبک معماری مدرن به سبک مورد علاقه آنها تبدیل شد (Issa & Kohistani, 2007). در دهه ۱۹۶۰، بر اساس برنامه توسعه اقتصاد ملی، گروهی از برنامه‌ریزان اتحاد جماهیر شوروی برای تهیه طرح جامع ۲۵ ساله جدید شهر کابل دعوت شدند. از آن زمان، سبک‌های معماری شهر علاوه بر معماری سنتی افغانستان، شامل سبک‌های غربی، اسلامی و ترکیبی از آنها شد. در سال ۱۹۷۸ جنگ بیست و پنج ساله توسط اتحاد جماهیر شوروی آغاز و سپس با جنگ‌های داخلی تا سال ۲۰۰۱ ادامه یافت و منجر به بی‌ثباتی کامل کشور و تخریب بسیار شد (Karzimee & Najimi, 2017). اما پس از سقوط طالبان در سال ۲۰۰۱ و ایجاد دولت جدید، بازسازی پایتخت مورد توجه دولت و حامیان بین‌المللی قرار گرفت (Issa & Kohistani, 2007).

معماری شهر کابل نشان‌دهنده تنوع فرهنگی و تمدن‌های متأثر از تحولات تاریخی شهر است. نوع مسکن سنتی قدیم در شهر کابل، قلاع[۷] و متعلق به روستاییان بوده که در طول چند دهه جنگ و شرایط ناپایدار کشور، اکثر آنها از بین رفته‌اند. خانه‌های حیاط‌دار که نمایانگر نسخه ارتقا یافته قلاع هستند، در حال حاضر در بخش قدیمی شهر کابل الگوی خانه‌های حیاط‌دار سنتی هستند. در سال ۱۹۶۳ که شهر کابل مورد توجه کشورهای غربی و شرقی قرار گرفت، سبک زندگی و فرهنگ مردم تغییر کرد. دلیل این تغییر فرهنگی، رابطه افغانستان با کشورهای غربی و اعزام دانشجویان برای تحصیل به کشورهای خارجی بود که منجر به ایجاد نوع جدید خانه‌های حیاط‌دار در شهر کابل شد. نوع جدید خانه‌ها می‌توانند ادغام خانه‌های قدیمی و غربی از منظر پهنه‌بندی برنامه‌ریزی باشد. به دلیل شرایط نامناسب کشور در زمان جنگ داخلی، اکثریت مردم به کشورهای خارجی مهاجرت کردند و پس از ایجاد دولت جدید در افغانستان، به کشور بازگشتند. بازگشت آنها موجب تجربه تحول فرهنگی جدید شد و سبک معماری، به شکل خانه‌های حیاط‌دار معاصر درآمد. این سبک بیشتر تحت تأثیر کشورهای همسایه به ویژه پاکستان قرار گرفت (Ayoobi & Inceoglu, 2021: 354).

از جمله عوامل مؤثر بر معماری مسکن شهر کابل در دوره‌های مختلف و به ویژه در دوره معاصر، نظام سیاسی، اندیشه‌ها، اهداف و برنامه‌های دولت است. دولت‌ها با ارائه سیاست‌ها و راهبردهای مختلف، کالبد سکونتی شهرها را دچار دگرگونی می‌کنند. عوامل حکومتی مؤثر بر الگوی مسکن دارای دوجنبه می‌باشد: بعد فیزیکی و بعد غیرفیزیکی. فاکتورهای غیرفیزیکی شامل سیاسی- برنامه‌ای، سیاسی- نظامی، اقتصادی- برنامه‌ای و فرهنگی- اجتماعی و فاکتورهای فیزیکی شامل کالبد شهری، کالبدی و فنی می‌باشد (Zarkash, 2009).

رویکرد حاکم بر دولت‌ها و ظرفیت درونی آنها برای تأمین مسکن مناسب، متناسب با شرایط بازار مسکن، وضعیت اقتصاد کلان، تحولات جمعیتی و میزان نیاز به مسکن، متفاوت بوده است. بطوریکه هر دولت، با توجه به ساختارهای اقتصادی، اجتماعی حاکم و رویکرد ایدئولوژیکی خود، برنامه‌ها و سیاست‌هایی به منظور افزایش رفاه مردم مطرح کرده است (Hezarjaribi & Emami, 2019). اما سیاست‌های مقطعی، عدم وجود برنامه‌های مدون و بلندمدت برای رفع مشکل مسکن، موانع موجود در اجرای سیاست‌ها، کمبود منابع مالی و فقدان دانش لازم در سیاست‌گذاری اقتصادی و اجتماعی مسکن موجب شده است که رویکردهای اقتصادی- سیاسی دولت‌ها با چالش‌های متعددی همراه باشد.

با این وجود حکومت‌ها در دوره‌های مختلف تاریخی افغانستان با برنامه‌ریزی شهری و ایجاد تحول در سیمای شهر، احداث ساختمان‌های دولتی و نظامی، محور قرار دادن خیابان‌ها به عنوان نماد تجدد و عرضه کالاهای مصرفی، شکل‌گیری واحدهای تجاری در لبه خیابان‌های جدید، تغییر ساختار حکومتی و اداری، تغییر ساختار اجتماعی و طبقات اجتماعی، نفوذ فرهنگ غربی، شکل‌گیری طبقه متوسط در حال رشد در جامعه، تبدیل معماری به یک حرفه، تسری برون‌گرایی در معماری و شهرسازی، تدوین سیاست‌های طراحی و تعیین سبک فنی، نوع مصالح و تکنیک ساخت و اجرا، ایجاد تسهیلات در دسترسی به مصالح جدید و تکنولوژی‌ها بر معماری مسکن شهر کابل تأثیر گذاشته‌اند.

در شکل‌گیری و تغییر الگوی مسکن افغانستان عوامل گوناگونی تأثیرگذار بوده‌اند؛ با تغییر و تحول هر یک از این عوامل در هر دوره تاریخی، دیگر عوامل نیز دچار تحول شده و برآیند آنها موجب دگرگونی الگوی مسکن شده است. زمینه‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و محیطی از جمله عواملی هستند که در شکل‌گیری آثار معماری به ویژه مسکن بسیار مؤثرند (Ebrahimi& Eslami, 2010: 5).

فرهنگ هر جامعه متناسب با تاریخ، جغرافیا، باورها و تجربه‌های هر ملت و قوم شکل گرفته و با تغییر شرایط اجتماعی آن، فرهنگ جامعه و به تبع

آن فرهنگ خانه دچار تغییر می‌گردد. در دوره‌های مختلف تحول تاریخ جامعه انسانی، در نتیجه رشد و توسعه تکنولوژی، افزایش جمعیت، توسعه فکری و معنوی انسان و ظهور نظام‌های معنایی و اعتقادی، تحول ساختار خانواده، پیدایش شکل‌های پیچیده‌تر اجتماع انسانی به صورت روستا و شهر و تحولات دیگر، انسان ناگزیر از ابداع الگوهای متفاوت و تازه‌تر خانه شده است. بطوریکه در هر دوره تاریخی مفهوم و فرم خانه متناسب با شرایطی که انسان در آن قرار داشته تغییر کرده است (Fazeli, 2008).

طبق بررسی‌های انجام گرفته، عمده شاخص‌های تأثیرگذار بر معماری مسکن از جمله مسکن شهر کابل را می‌توان به قرار زیر برشمرد (Asefi & Im-ani, 2014: 69):

- «**عوامل و پدیده‌های خارجی**»: این شاخص در مجموعه خود عوامل ساختار جدید دولت، عملکردهای جدید در بعد معماری، گرایش به سبک‌های نو در معماری، رواج شهرسازی نوین و تغییر الگوی توسعه شهر را در بر دارد.

- «**انگیزه‌های نوسازی و نوآوری**»: این شاخص ناشی از عامل نوسازی و اصلاحات متأثر از تحولات جهانی است که موجبات دگرگونی در ساختار فضای معماری را فراهم ساخته است.

- «**شخصیت‌های تأثیرگذار**»: این شاخص در حیطه اندیشه‌های تأثیرگذار مستقیم و غیرمستقیم در معماری و شهرسازی اعم از شخصیت‌های معمار و یا غیرمعمار مطرح می‌گردد که به طور کلی شامل معماران، دولتمردان و افراد تصمیم‌گذار جامعه و مخاطبان می‌گردد.

- «**پیشرفت‌های علمی و تکنولوژی**»: این شاخص، عوامل دانش جدید غربی در آموزش، طرح و اجرا و تکنولوژی‌های وارداتی را در بر دارد.

- «**زمان**»: این شاخص جهت بررسی میزان فرصت موجود در برابر آهنگ تند تحولات در نیاز به تغییرپذیری مطرح می‌شود.

- «**تحول اندیشه‌ها و تنوع سبک‌های معماری**»: این شاخص در مجموعه خود عوامل تحولات اجتماعی فرهنگی، تحول در ساختار و ارتباطات سیاسی، تحول در نگرش اقتصادی و روند سریع تحول اندیشه و انجام تغییرات در زمینه‌های گوناگون را در بر دارد، که هریک به نوبه خود در ایجاد دگرگونی در مسیر تکامل معماری تأثیر می‌گذارند.

این شاخص‌ها موجب شده تا معماری مسکونی معاصر افغانستان و شیوه زندگی حاکم در شهر کابل با معماری مدرن و بیگانه همگرا شده و به شکلی در تضاد با فرهنگ و محیط سنتی افغانستان قرار گرفته است (Ayoobi & Inceoglu, 2021).

در ابتدا تغییرات معماری خانه‌های حیاط‌دار در کابل تا حد زیادی جنبه زیبایی داشت و بیشتر به تغییرات در تزیینات و جزییات محدود می‌شد. با ظهور بیشتر معماری به سبک اروپایی در محله‌های جدید حومه شهر، خانه‌ها در محلات قدیمی شهر به طور فزاینده‌ای برای انطباق با سبک‌های جدید تحت فشار قرار گرفت (Rabbat & Schadl, 2010). امروزه تغییرات مسکن در زمینه‌های کمی و کیفی و در سه مقیاس کلان، میانی و خرد فضا قابل مشاهده است. الگوی معماری خانه‌ها در شهر کابل بیشتر تحت تأثیر فرم و هندسه قطعه زمین می‌باشد. در این خانه‌ها، فضاهای چندمنظوره و تنوع فضایی فضاهای باز، نیمه‌باز و بسته، اغلب به فضاهای زندگی بسته مبدل شده است. همچنین به دلیل محدودیت‌های ایجاد شده در طرح‌های توسعه شهری و لزوم دسترسی مستقیم هر قطعه زمین به خیابان، خانه‌های حیاط‌دار به ردیف‌های مسکن آپارتمانی و خانه‌های بیشتر با تراکم بالاتر تغییر یافته است. بدین ترتیب در الگوی مسکن جدید، حوزه زندگی هر خانواده کوچکتر شده و یک حیاط مشترک جایگزین حیاط درون‌گرای هر خانه شده است.

مبانی نظری

تأثیر مؤلفه‌های اجتماعی بر ویژگی‌های کالبدی مسکن

تأثیر عوامل اجتماعی- فرهنگی بر ویژگی‌های کالبدی سکونتگاه‌ها و مسکن، در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ با توجه به فضای اجتماعی پس از جنگ جهانی، از جمله رویکردهای غالب مطرح شده در پژوهش‌های علوم اجتماعی بوده است.

محیط کالبدی و اجتماعی مسکن که زندگی انسان را در بر می‌گیرد، از نظر کالبدی و اجتماعی در ترکیب با محیط مسکونی در مقیاسی کلان‌تر است که بر محیط کالبدی و اجتماعی مسکن تأثیر می‌گذارد. این تأثیرات حاصل فرآیند ادراک انسان از پیام‌ها و معانی از محیط اجتماعی و کالبدی پیرامون است (Afshari, 2020). انسجام کالبدی سکونتگاه‌های انسانی، به تبع انتظام اجتماعی شکل می‌گیرد و در آن ساختار محله، جزءمحله و واحد مسکونی از ویژگی‌های ساختاری جامعه تبعیت می‌کند (Shulz, 2008). در این میان، فرآیندهای فرهنگی و اجتماعی، بر سطوح مختلف مکان و محیط مسکونی تأثیر می‌گذارند و عوامل مختلفی مانند اختراعات، اکتشافات، نوآوری‌ها، افزایش جمعیت، تحولات اکولوژیکی، جنگ‌ها و تماس فرهنگ‌ها در تغییرات فرهنگی دخالت دارند (Fazali et al., 2018: 342).

تأثیر مؤلفه‌های اجتماعی بر سکونتگاه‌ها، به معنای مطالعه ساختار اجتماعی جامعه می‌باشد. در بررسی ساختار اجتماعی، موضوعاتی همچون گروه‌های اجتماعی، سبک زندگی، خصوصیات اخلاقی، شیوه‌های زیستی و الگوهای رفتاری، قوانین، دین و عقاید مذهبی که بر ساختار کالبدی شهرها

تأثیر گذارند؛ از اهمیت ویژه برخوردارند. سکونتگاه‌ها در پی پاسخ به نیازهای مادی و غیرمادی انسان شکل می‌گیرند. از مهم‌ترین این نیازها پاسخگویی به الزامات زیست‌جمعی انسان است؛ زیرا حیات و بقای انسان در گرو زیست اجتماعی است. اجتماعی بودن خصوصیتی است که متأثر از احساس‌ها و نگرش‌ها بوده و در ارتباط با سایرین به کار برده می‌شود و از این رو بر کالبد زیستی انسان ساکن در جامعه نیز مؤثر است (Khakpour & Eshghi Sanati, 2015: 6-7).

بطورکلی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری معماری مسکن را می‌توان فرهنگ، طبیعت، اقتصاد و اجتماع برشمرد (Azemati et al., 2018: 25):

- **فرهنگ:** اعتقادات، باورها، آیین‌ها، دین و مذهب؛
- **طبیعت:** اقلیم و جغرافیا؛
- **اقتصاد:** تأمین معیشت و انواع آن؛ و
- **اجتماع:** ساختار قبیله‌ای، طایفه‌ای و همگن و ناهمگن بودن اجتماع.

معماری به عنوان عنصری از سیمای شهر از اجزای فرهنگ هر ملت است که با توجه به موقعیت جغرافیایی، ویژگی‌های آب و هوایی، آداب و رسوم، ارزش‌ها و عقاید، در طول تاریخ و به مرور زمان شکل می‌گیرد و در صورت لزوم به آرامی و به تدریج نیز تغییر می‌کند (Nasr, 2016). به اعتقاد راپاپورت، عامل فرهنگ و درک انسان‌ها از جهان و حیات، نقش بسیار مؤثری در مسکن و سازمان تقسیمات فضایی آن داشته است. فرآیندها و تحولات فرهنگی، مانند یکجانشین شدن، تحول ساختار خانواده، تحول آرمان‌ها و آداب و رسوم بر خانه و مفهوم آن تأثیر می‌گذارد (Rapaport, 1969: 47). شکل خانه متأثر از درک انسان‌ها از جهان، حیات، فرهنگ، باورهای مذهبی و شیوه ارتباط‌های اجتماعی آنان است. به علاوه شکل خانه متأثر از شیوه زندگی است و شیوه زندگی طیف وسیعی از فعالیت‌ها را در بر دارد (Rapaport, 2009: 113). سبک زندگی که در بطن خود، مؤلفه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را می‌پروراند؛ تأثیر عمیقی در الگوهای رفتاری و گرایش‌های ذهنی افراد جامعه داشته و تأثیر فراوانی در شکل‌گیری فضای سکونت دارد.

بطورکلی عوامل اجتماعی به دو بخش کمی و کیفی تقسیم می‌شوند. شاخصه‌های کمی مانند بعد خانوار، تسهیلات خدمات و شاخصه‌های کیفی مانند نوع و زمان ارتباط با اعضای خانواده، شیوه ملاقات با دیگران، چگونگی ارتباط مرد و زن در بیرون از خانه و درون آن، در شکل‌گیری مسکن مؤثرند (Rapoport, 1969).

همچنین عوامل اجتماعی مؤثر بر بافت روستاها و شهرها شامل مواردی چون قومیت، نحوه سکونت پیشینیان، ساختار خانواده، مهاجرت، روابط خویشاوندی، قشربندی اجتماعی، امنیت و اعتقادات مذهبی و باورها و رسوم می‌شود (Ah-madian & Mohammadi, 2009: 147). این عوامل و بروز تغییرات اجتماعی در زندگی افراد، موجب تغییر در الگوی مسکن می‌شود. برای سنجش میزان تغییرات اجتماعی در زندگی، می‌توان از شاخص‌های پنجگانه گرایش به مهاجرت، گرایش به مصرف‌گرایی، همبستگی اجتماعی، تعاملات اجتماعی و ناهنجاری‌های اجتماعی استفاده کرد (Anabestani, 2013: 61). ضمن اینکه تغییرات جمعیتی همواره نشانگر تحولات اجتماعی- فرهنگی در طول زمان است. این تغییرات گاه مثبت و گاه منفی و ناشی از افزایش امکانات و خدمات بهداشتی، مهاجرت، وقوع جنگ، ناآرامی‌های داخلی، ناامنی مناطق شهری و روستایی و تغییر در الگوهای فرهنگی- اجتماعی مردم است (Salehi Babamiri et al., 2016).

به علاوه انسان‌ها بر مبنای شیوهٔ زندگی خود، نحوهٔ سازماندهی، نوع و ساختار سکونتگاه‌های خود را شکل می‌دهند. سبک و شیوهٔ زندگی گروه‌های مختلف جامعه، متأثر از جایگاه اجتماعی آنهاست. وجود تفاوت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی موجب بروز تفاوت‌هایی در روش زندگی، الگوهای سکونت و مسکن اقشار مختلف جامعه می‌شود. همچنین ساختار طبقات اجتماعی از ترکیب سرمایه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نمادین تشکیل شده است. میزان سرمایهٔ اقتصادی در مقوله‌هایی چون شغل، درآمد، محل زندگی، سرمایهٔ مادی و گرایش‌های مصرفی قابل پیگیری است. سرمایهٔ اجتماعی دارای مؤلفه‌های اجتماعی مانند روابط و جایگاه اجتماعی، ساختار خانواده، روابط خویشاوندی و هویت اجتماعی است. سرمایهٔ فرهنگی و نمادین شامل مفروضات اساسی و ذهنی مانند جهان‌بینی، ارزش‌ها، باورها و ایده‌آل‌هاست که از طریق طرح‌واره‌های ذهنی و معانی به صورت الگوها، هنجارها، قوانین و الزامات در سلیقه‌ها و ذائقه‌های افراد ظاهر می‌شوند و در عادت‌واره‌ها نمود می‌یابند. مجموع این مؤلفه‌ها در سبک زندگی منعکس می‌شود. با تحلیل شیوه زندگی می‌توان به تمایزهای طبقاتی در جامعه و چگونگی تأثیر متقابل آن بر الگوهای سکونت و مسکن افراد جامعه پی برد (Mohammad Hosseini et al., 2019: 32-33).

از سوی دیگر مسکن نمود مادی ساختارهای اجتماعی و ذهنی افراد جامعه است. ورود تکنولوژی مدرن به جوامع سنتی، تغییر زیرساخت‌های تولیدی آنها و در مجموع مدرنیزاسیون باعث بالا رفتن نسبی رفاه در شهر و سرانجام جذب مهاجران روستایی و عشایر می‌شود. مدرنیزاسیون «محرومیت نسبی» ایجاد می‌کند و محرومیت نسبی باعث تغییر ساختارهای اجتماعی می‌شود. همچنین مهاجرت جوانان به شهرها، به تغییر ساختارهای اجتماعی

سنتی شدت می‌بخشد. تماس مستمر جوانان با شهرها و وجود رسانه‌های گروهی در روستاها، فرهنگ سنتی را دچار تحول می‌کند. تحلیل رفتن تلقی قبیله‌ای و جمع‌گرایانه و دگرگونی زیرساخت‌های تولیدی باعث ایجاد خانواده‌های هسته‌ای به جای خانواده‌های گسترده قدیمی می‌شود. از آنجا که نیازهای یک خانواده هسته‌ای با یک خانواده گسترده متفاوت است، ساختار مسکن تغییر می‌کند (Papoli Yazdi et al., 2001: 16-20).

از میان مجموعه عوامل اجتماعی و فرهنگی تأثیرگذار بر کالبد خانه، برخی عوامل خارج از فرهنگ داخلی و برخی به سبب تغییر تدریجی یا سیاست‌گذاری جدید و جبر حاکمیت در درون فرهنگ جامعه به وجود آمده‌اند. وجود متخصصان خارجی، تعریف طبقات اجتماعی، تغییر در سبک زندگی، روابط خانوادگی و حریم‌های خصوصی، آموزش و تحصیل به ویژه برای زنان، جابجایی جمعیتی، انواع تولیدات صنعتی خانگی، سیاست‌های نوسازی شهری، مهاجرت، ساخت‌وساز انبوه مسکن، تغییر ساختار خانواده از گسترده به هسته‌ای، گرایشات و مفاهیم جدید زیبایی، تلقی جامعه از جایگاه زنان، تغییر تعاملات شهری و اجتماعی، عملکرد دولت و فناوری نوین ساخت، ضوابط ساخت‌وساز، تغییرات هویتی در رویکردهای قوم‌گرایی و ملی‌گرایی از جمله عواملی هستند که بر کالبد شهری و معماری خانه، پیدایش سبک‌های جدید معماری مسکونی، تحول خانه‌های سنتی تأثیرگذار می‌باشند (Hagh Shenas & Hanachi, 2020).

همچنین کیفیت محیطی، انطباق با ویژگی‌های محیط پیرامون، کارایی، عملکرد اجتماعی و فرهنگی، ثبات، امنیت و توانایی اجرا از جمله معیارهای اساسی انتخاب نوع سرپناه و کالبد سکونت هستند (Nazarian et al., 2024: 26).

با توجه به نظریات جامعه‌شناسان و مبانی مطرح شده در این پژوهش، گستردگی طیف عوامل اجتماعی مؤثر بر کالبد سکونتی بسیار زیاد است؛ با این وجود می‌توان عوامل اصلی را در ۴ دسته جمعیت، فرهنگ، نهادها و نظام‌های اجتماعی دسته‌بندی کرد (جدول ۱).

مطالعات و بررسی‌های اولیه نشان می‌دهد که ساختار اجتماعی جامعه افغانستان، مؤلفه‌های اجتماعی و تغییرات آن در دوره‌های مختلف، تحت عوامل گوناگون بر سبک زندگی، علایق، الگوهای رفتاری و نیازهای فردی و اجتماعی ساکنین شهر کابل تأثیرگذار بوده و به تبع آن موجب تغییر و تحول ویژگی‌های کالبدی مسکن و الگوی سکونت افراد جامعه شده است. میزان اثرگذاری هر یک از این مؤلفه‌های اجتماعی بر الگوی معماری مسکن افراد و گروه‌های مختلف جامعه متفاوت می‌باشد. مهم‌ترین دلیل این تفاوت، میزان اثرپذیری افراد

Table 1. Most important social factors affecting communities and housing

Social Factors	Social Components	Micro Components
Population	Population Variables	Population Growth Rate, Population Displacement, Migration and Emigration Tendency, Occurrence of War, Security, Insecurity and Instability, Civil Unrest, Life Expectancy, Fertility Rate, Mortality Rate, Age/gender Structure, Household Size
	Genetic Factors	Ethnicity, Race
Culture	Art	Architecture, Artistic Achievements, Crafts, Aesthetics, New Trends and Concepts of Beauty, Life and Culture
	Technology	Ancient Settlements, Technology, New Technologies, Human Handicrafts and Artifacts, Inventions, Discoveries, Innovations, All Kinds of Industrial Household Products
	Information	Geographical Situation, Climate and Climate Characteristics, Ecological Developments, Indigenous Knowledge and Information, Science, Mass Media
	Symbolic Systems	Traditions and Customs, Patterns, Norms, People's Tastes and Preferences, Cultural Communication, Tendency to Consumerism, Dedication and Donation of Land, Privacy, Territory and Privacy
Social Systems	Classes	Structure of Social Classes, Class Distinctions, Lifestyles, way of Life, Behavioral Methods and Patterns, Moral Characteristics, Sedentary, Social Stratification, Social Position and Social Status, Equality, Equality of Social Rights
	Groups	Tribal and Collectivist Groups, Social Groups, Parties, Tribal and Tribal Structures, Ethnic and Tribal Groups, Identity Changes in Ethnocentrism and Nationalism, Homogeneity and Heterogeneity of the Community, Family
	Roles	Social Solidarity, Social Identity, Social Interactions, Social Abnormalities, Authority and Dominance, Dignity and Social Position, Society's Expectations of the Individual
	People	Methods of Social Communication, Relations of Kinship, Personal Power and Influence, Relations between Individual and Others, Individual Behavior
Social Organizations	Educational System	Public Education, Literacy, Education, Education Especially for Women
	Religious and Belief Systems	Human Understanding of the World, Worldview, Religion, Religious Beliefs, Social Values and Beliefs, Beliefs and Ideals, Rituals, Ideals, Customs, Religious Rules and Regulations, Religious Beliefs and Ethics, Religious and Religious Tendencies
	Political System	Political and Governmental Policies, Government Laws and Requirements, Group and Governmental Decisions, Modernization, Distribution of Facilities, Services and Facilities, Urban Renewal Policies, Mass Housing Construction, Foreign Experts
	Economic System	Economic, Social, Cultural, and Symbolic Capitals, Subsistence and its Types, Division of Labor, Economic Activities, Dual-occupation, Livelihood Patterns, and Dominant Occupations, Economic Systems, Dependency Burden
	Family System	Family Structure, Changing the Family Structure from Extended to Nuclear, Ethnicity and Kinship relations, Clan and family Separation, Family Relations and Private Privacy, Type and Time of Communication with Family Members, Way of Meeting with Others, How Men and Women Communicate Outside and Inside the Home, Society's Perception of the Status of Women, Monogamy or Polygamy

مختلف جامعه از تغییر و تحولات ساختار اجتماعی در دوره‌های مختلف است؛ چنانکه جوامع و گروه‌های اجتماعی سنتی و بسته در افغانستان، اثرپذیری کمتر و کندتر و جوامع و گروه‌های اجتماعی مدرن و باز، اثرپذیری بیشتر و سریع‌تر داشته‌اند.

با توجه به مبانی مطرح شده می‌توان رابطه متناظر عوامل مؤثر بر تحول مسکن و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سکونتگاه‌های رسمی و مسکن برنامه‌ریزی شده را مورد توجه قرار داد. با توجه به رویکرد پژوهش، از میان این عوامل، عوامل سیاسی و اجتماعی مؤثر بر الگوی مسکن و زیر مؤلفه‌های آن شناسایی و دسته‌بندی شده است. بدین ترتیب رابطه کلی میان اجزا و مؤلفه‌های اصلی پژوهش مشخص شده و با توجه به مطالعه و بررسی ویژگی‌های اجتماعی مردم و تحولات سیاسی افغانستان، مهمترین مؤلفه‌های مؤثر بر معماری مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل تبیین گردیده است.

این مؤلفه‌ها شامل مؤلفه‌های جمعیتی، مؤلفه‌های مهاجرتی، مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی، مؤلفه‌های گروه‌های اجتماعی، مؤلفه‌های ساختار خانواده، مؤلفه‌های آموزشی، مؤلفه‌های امنیتی، مؤلفه‌های عدالت اجتماعی و مؤلفه‌های نظام سیاسی می‌باشد. این مدل مفهومی مبنایی برای تدقیق متغیرها و تعیین عوامل اصلی مؤثر بر مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل است. بنابراین چارچوب نظری تحقیق را می‌توان مطابق شکل ۲ نشان داد.

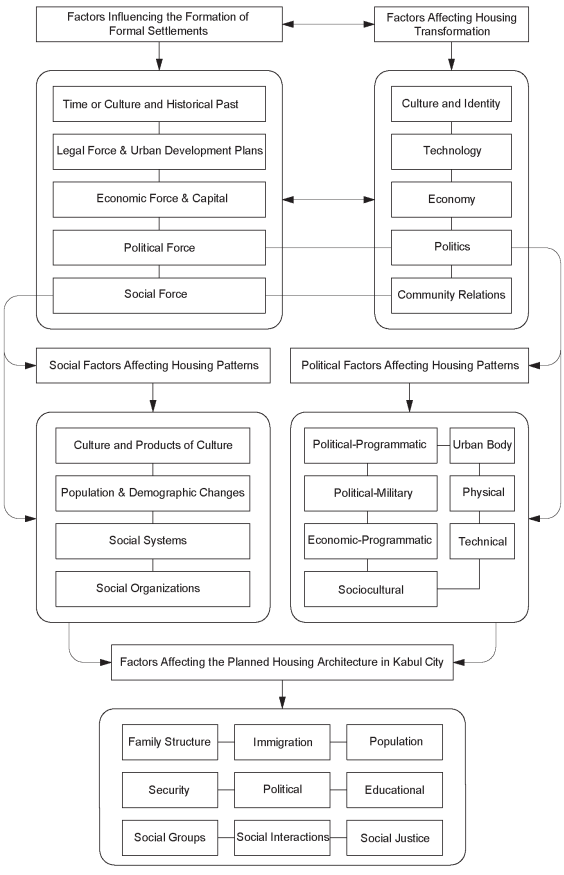

Fig. 2. Theoretical framework of research

روش پژوهش

با توجه به فراوانی مؤلفه‌های اجتماعی مؤثر بر ساختار کالبدی مسکن و شرایط اجتماعی و سیاسی حاکم بر افغانستان در دوره‌های تاریخی مختلف، مؤلفه‌ها و ریزمؤلفه‌های اجتماعی و سیاسی بر مبنای چارچوب نظری تحقیق و متناسب با ویژگی‌های اجتماعی جامعه دسته‌بندی و تعیین گردید.

بدین‌ترتیب مؤلفه‌های جمعیتی (میزان رشد جمعیت، ساختار جنسی و سنی، بعد خانوار، میزان مرگ‌ومیر، نوع قومیت)، مؤلفه‌های مهاجرتی (مهاجرت داخلی، مهاجرت خارجی، بازگشت مهاجرین به افغانستان)، مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی (روابط همسایگی، رفتارهای فردی و اجتماعی، سبک زندگی)، مؤلفه‌های گروه‌های اجتماعی (نظام طبقاتی، نظام قومی- قبیله‌ای، گرایش‌های مذهبی و دینی، احزاب و گروه‌های سیاسی)، مؤلفه‌های ساختار خانواده (نوع خانواده، تعداد همسر، قومیت و روابط خویشاوندی، جایگاه و نقش زن در خانواده)، مؤلفه‌های آموزشی (نظام آموزشی، سطح سواد اعضای خانواده، آموزش‌های همگانی)، مؤلفه‌های امنیتی (امنیت عمومی، جنگ‌های داخلی، ناامنی و بی‌ثباتی)، مؤلفه‌های عدالت اجتماعی (امکانات و خدمات رفاهی، برابری و تساوی حقوق اجتماعی) و مؤلفه‌های نظام سیاسی (دوره‌های تاریخی و سیاسی، سیاست‌گذاری‌های دولت در بخش مسکن، ضوابط و مقررات ساخت مسکن، عوامل خارجی و بین‌المللی) مشخص و میزان تأثیر آنها بر تحول مسکن برنامه‌ریزی‌شده شهر کابل و همچنین میزان تأثیر این مؤلفه‌ها در هر یک از دوره‌های تاریخی مورد بررسی قرار گرفت.

برای ارزش‌گذاری مؤلفه‌ها و تعیین عوامل اصلی تأثیرگذار بر تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل در شش دهه گذشته، پرسشنامه‌ای، با طیف لیکرت[۸] به منظور سنجش متغیرهای مختلف از جمله فراوانی، کیفیت و موافقت، تنظیم شد تا پاسخ‌دهنده بتواند به کمک آن مؤلفه‌ها را امتیازدهی و رتبه‌بندی کند و امکان اندازه‌گیری مفاهیم غیرعددی و کیفی فراهم شود.

برای مطالعه میزان تأثیر عوامل اجتماعی و عوامل سیاسی بر کالبد سکونتی شهر کابل، ۴۰ سؤال با گزینه‌های پنج‌تایی (خیلی‌کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی‌زیاد)، طراحی شدند. جامعه هدف در این تحقیق اساتید، متخصصان و کارشناسان معماری، شهرسازی و جامعه‌شناسی و گروه‌های وابسته‌اند که با سیر تحولات اجتماعی و کالبدی شهر کابل آشنایی داشته یا در این زمینه فعالیت کرده‌اند. این پرسشنامه با هدف استفاده از داده‌های ذهنی متخصصان برای دسته‌بندی متغیرها در اختیار ۱۷۰ نفر قرار گرفت که از این میان ۴۵ نفر به آن پاسخ داده‌اند.

کنترل تناسب داده‌ها

به منظورکنترل تناسب داده‌ها، می‌بایست نحوه توزیع داده‌های هریک از متغیرها و میزان انطباق داده‌ها از توزیع نرمال بررسی شود. داده‌های حاصل از نظر نرمال بودن با بررسی دو عامل چولگی[۹] و کشیدگی[۱۰] مورد بررسی قرار می‌گیرند. متغیرهایی که مقدار عددی ضریب کشیدگی آنها از ۳/۵ و ضریب چولگی آنها از ۲ بزرگتر باشد، از توزیع نرمال تبعیت نمی‌کنند (Zebardast, 2017). همچنین برای رفع مشکل تعداد نمونه‌ها و یا نسبت متغیرها به نمونه‌ها، باید رعایت معیار KMO [۱۱] و آزمون کرویت بارتلت[۱۲] در سنجش کفایت و تناسب داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی اکتشافی EFA [۱۳]، لحاظ شود. اگر مقدار عددی KMO از ۰/۶ بیشتر و نتیجه آزمون بارتلت نیز دارای ۹۵ درصد اطمینان و یا بیشتر باشد، داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب‌اند (Harward, 2016: 52)؛ هرچند سرنی و کایسر مقدار عددی بالای ۰/۵ را برای KMO قابل قبول می‌دانند (Cerny & Kaiser, 1977). تحلیل عاملی، روشی چند متغیره است که برای خلاصه کردن یا تقلیل داده‌ها به کار می‌رود. این روش، تعداد زیادی از متغیرهای تبیین‌کننده موضوع مورد بررسی را به تعداد کوچک‌تری از ابعاد پنهان یا مکنون که عامل نامیده می‌شوند، تبدیل می‌کند (Zebardast, 2017: 6).

تحلیل داده‌ها در این پژوهش برای ۳۱ متغیر نهایی بر اساس سؤالات پرسشنامه و با استفاده از نسخه ۲۶ نرم‌افزار SPSS ، انجام شده است. از آنجا که مقدار عددی KMO برای این دسته از داده‌ها برابر ۰/۵۲۱ و برای آزمون بارتلت نیز بیشتر از ۹۵٪ اطمینان حاصل شده، استفاده از روش تحلیل عاملی برای این دسته از داده‌ها مناسب تشخیص داده شده است.

استخراج و تعیین تعداد عوامل

برای استخراج و تعیین تعداد عوامل روش‌های مختلفی وجود دارد. از میان انواع روش‌ها، روش تجزیه به مؤلفه‌های اصلی[۱۴] و روش عامل‌یابی محور اصلی[۱۵] اغلب مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این تحلیل از روش مؤلفه‌های اصلی استفاده شده که عوامل استخراج شده در آن، به ترتیب از اهمیت بیشتری برخوردارند. براساس قاعده کایسر، تعداد عواملی را باید استخراج کرد که مقدار ویژه آنها برابر یا بیشتر از یک باشد (Kaiser, 1960). همچنین در آزمون دامنه کوه[۱۶]، در محور y مقادیر ویژه و در محور x تعداد عوامل به صورت نمودار ترسیم می‌شوند. در نمودار، نقطه‌ای که دامنه از کوه جدا می‌شود، نقطه شکست مشخص شده و این نقطه n نامیده می‌شود و تعداد عواملی که باید استخراج کرد، (n-۱) است (Zebardast, 2017: 8). اکثر محققین معتقدند برای حصول اطمینان از نتایج مدل، تعداد عواملی را باید استخراج کرد که تجمعاً حداقل ۶۰٪ تغییرات داده‌ها را توضیح دهند (Harward, 2016).

در این تحلیل هنگام استخراج عوامل مؤثر رعایت نمودار دامنه کوه (عوامل مؤثر دارای مقادیر بزرگتر یا مساوی یک)، معیار ۶۰٪ تغییرات تجمعی و رعایت وجود حداقل ۳ متغیر در هر عامل در نظر گرفته شده است. همانطور که در نتایج تحلیل مشاهده می‌شود از میان ۳۱ متغیر موجود در پرسشنامه، ده عامل استخراج شده که بیش از ۷۶٪ تغییرات تجمعی وابسته به این ده عامل می‌باشد (جدول ۲). به علاوه، ده عامل شناسایی شده در نمودار سنگریزه (شکل ۳)، دارای مقادیر ویژه بیش از یک می‌باشند.

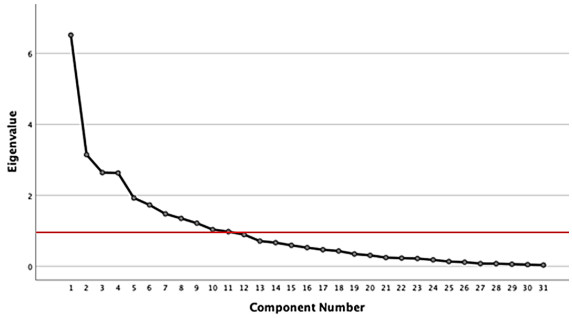

Fig. 3. Scree Plot diagram to determine the number of factors

انتخاب روش دوران عوامل

روش‌های دوران عوامل عبارتند از روش متعامد[۱۷] و روش متمایل مورب[۱۸]. دوران متعامد، وقتی استفاده می‌شود که عوامل مستقل از هم باشند و روش دوران مورب وقتی استفاده می‌شود که عوامل استخراج شده با هم مرتبط باشند. به عبارت دیگر، بین عوامل همبستگی وجود داشته باشد (Zebardast, 2017: 9).

در این تحلیل با توجه به مستقل بودن متغیرها، از دوران متعامد استفاده شده است. در ماتریس دوران یافته عوامل استخراج شده، هر متغیر در ستون عاملی قرار گرفته که با آن عامل ارتباط بیشتری دارد. عناصر ماتریس دوران یافته عوامل، میزان همبستگی بین متغیرها و عوامل را نشان می‌دهد. هر یک از ۳۱ متغیر در ارتباط با یک یا چند عامل شناخته شده که میزان بار عاملی آن در هر یک از ده عامل استخراج شده متفاوت می‌باشد (جدول ۳).

تفسیر و نام‌گذاری عوامل

تفسیر و نام‌گذاری عوامل، باید به صورت مفهومی و ریاضی انجام شود. نام‌گذاری عوامل فرآیندی ذهنی، نظری و قیاسی است. در نام‌گذاری عوامل، متغیرهایی که بارعاملی پایینی دارند، نقش چندانی در نام‌گذاری ندارند (Steiger, 2017). به عبارت دیگر متغیرها باید بارعاملی معنی‌داری با هر یک از عوامل داشته باشند. در این تحلیل بعد از دوران متغیرها، متغیرهای با بار عاملی معنی‌دار (بار عاملی بزرگتر از ۰/۴) در زیر عاملی قرار می‌گیرند که بیشترین مقدار عددی بار عاملی را با آن عامل دارا می‌باشند. لازم به ذکر است که علامت منفی بار عاملی به جای مقدار عددی کمتر، جهت مخالف این شاخص با دیگر

Table 2. Extracted components for factors influencing the transformation of planned housing architecture in Kabul city and the percentage of their changes

Total variance Explained									
	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
Component	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	6.515	21.015	21.015	6.515	21.015	21.015	3.571	11.518	11.518
2	3.144	10.142	31.175	3.144	10.142	31.175	3.079	9.934	21.452
3	2.641	8.518	39.676	2.641	8.518	39.676	2.942	9.490	30.942
4	2.629	8.480	48.155	2.629	8.480	48.155	2.716	8.761	39.703
5	1.924	6.208	54.363	1.924	6.208	54.363	2.390	7.710	47.413
6	1.727	5.572	59.935	1.727	5.572	59.935	1.902	6.135	53.548
7	1.478	4.768	64.703	1.478	4.768	64.703	1.897	6.121	59.669
8	1.350	4.356	69.059	1.350	4.356	69.059	1.897	6.120	65.790
9	1.214	3.918	72.976	1.214	3.918	72.976	1.876	6.050	71.840
10	1.035	3.339	76.316	1.035	3.339	76.316	1.387	4.475	76.316
11	0.977	3.152	79.468						
12	0.894	2.885	82.325						
13	0.710	2.291	84.644						
14	0.666	2.149	86.792						
15	0.591	1.908	88.700						
16	0.526	1.696	90.396						
17	0.468	1.510	91.907						
18	0.431	1.390	93.296						
19	0.346	1.118	94.414						
20	0.309	0.996	95.410						
21	0.245	0.791	96.202						
22	0.231	0.746	96.948						
23	0.219	0.707	97.655						
24	0.181	0.585	98.239						
25	0.134	0.434	98.673						
26	0.115	0.372	99.045						
27	0.077	0.250	99.295						
28	0.076	0.244	99.538						
29	0.060	0.194	99.732						
30	0.048	0.156	99.888						
31	0.035	0.112	100.000						
Extraction Method: Principal Component Analysis									

Table 3. Rotational components and their loadings for factors affecting the transformation of planned housing architecture in Kabul city

Rotated Component Matrix										
	Component									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Q22	0.768									
Q23	0.729									
Q30	0.659					0.404				
Q32	0.621		0.399						0.457	
Q21	0.621				0.332				-0.340	
Q44	0.541			0.476				0.362		
Q12	0.483							0.406		
Q40		0.813								
Q11		0.807								
Q41	0.347	0.689								
Q46		0.528							0.451	
Q37			0.917							
Q36			0.866							
Q35			0.846							
Q48				0.766						
Q47				0.705						
Q43				0.696						
Q19		0.417		0.511						0.363
Q27					0.841					
Q13					0.666		-0.371			
Q28					0.603	0.360				0.405
Q39	0.407			0.455	-0.472					
Q26						0.789				
Q25		0.508				0.692				
Q33							0.814			
Q31							0.770			
Q18								0.886		
Q14		0.418						0.560		
Q49									-0.833	
Q15									0.420	
Q17										-0.761

شاخص‌ها را نشان می‌دهد. با توجه به شاخص‌های قرار گرفته در ذیل هر عامل و بررسی مفهومی آنها، نام‌گذاری هر عامل بر مبنای ویژگی مشترک شاخص‌ها، تعیین شده است. عامل اول که بیشترین تأثیرگذاری بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل را دارد شامل شاخص‌های رفتارهای فردی و اجتماعی، سبک و روش زندگی، نوع خانواده، قومیت و روابط خویشاوندی، روابط همسایگی، برابری و تساوی حقوق اجتماعی افراد، ساختار جنسی و سنی می‌شود که نشان دهنده تعاملات اجتماعی مردم است. عامل دوم که شامل جنگ‌های داخلی در دوره‌های مختلف، میزان رشد جمعیت، ناامنی و بی‌ثباتی در افغانستان، دوره‌های تاریخی و سیاسی افغانستان می‌باشد، بیانگر سیاست داخلی افغانستان است. دیگر عوامل مؤثر بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل با توجه به ویژگی‌های مشترک شاخص‌های هر عامل، به ترتیب آموزش و تحصیلات، برنامه‌ریزی مسکن، گرایش‌های اجتماعی، نظام اجتماعی، زن و خانواده، کاهش جمعیت، سیاست خارجی، جابجایی جمعیت نام‌گذاری شده‌اند (جدول ۴).

یافته‌ها

تحلیل عوامل

در مرحله نخست نتایج حاصل از پرسشنامه نشان می‌دهد که میزان تأثیر مؤلفه‌های مورد بررسی در این پژوهش بر الگوی مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل در دوره‌های مختلف تاریخی یکسان نبوده و ویژگی‌های مسکن در دوره جمهوری اسلامی بیشترین تأثیرپذیری را داشته است.

ساخت مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل در دوره ظاهرشاهی با ساخت مکروریان‌ها آغاز و به دلیل کم بودن جمعیت شهری و ویژگی‌های ساختار اجتماعی و سیاسی در دوره نظام جمهوری به صورت محدود ادامه پیدا کرد. در دوره حزب دموکراتیک خلق، ساخت مسکن برنامه‌ریزی شده تحت تأثیر شوروی سابق و ساختار اجتماعی و سیاسی حاکم و تأکید بر عدالت اجتماعی، به طور گسترده افزایش یافت. در دوره دولت اسلامی و دوره امارت اسلامی به دلیل جنگ‌های داخلی، ناامنی و نابسامانی، محدودیت‌ها و مهاجرت‌ها، شرایط اجتماعی و سیاسی، تأثیر مؤلفه‌ها در توسعه و رشد مسکن برنامه‌ریزی شده منفی بود و تقریباً ساخت‌وساز متوقف گردید. در دوره جمهوری اسلامی تغییرات ساختار اجتماعی و سیاسی در راستای مؤلفه‌های مذکور، بسیار مشهود بود؛ لذا بیشترین تأثیر را بر شکل مسکن و میزان ساخت‌وساز مسکن برنامه‌ریزی شده و همچنین افزایش مسکن غیررسمی به دلیل رشد چند برابری جمعیت شهر کابل در کمتر از دو دهه داشت (شکل ۴).

Table 4. Naming the factors affecting the transformation of planned housing architecture in Kabul city

	Factors	Index	Loading
1	Social Interactions	Individual and Social Behavior	0.768
		Lifestyle	0.729
		Family Type	0.659
		Ethnicity and Kinship Relations	0.621
		Neighborhood Relationships	0.621
		Equality and Equality of Individual Social Rights	0.541
		Age/Gender Structure	0.483
2	Domestic Policy	Civil War in Different Periods	0.813
		Population Growth Rate	0.807
		Insecurity and Instability in Afghanistan	0.689
		Historical and Political Periods of Afghanistan	0.528
3	Education and Training	Public Education in Afghanistan	0.917
		Literacy Level of Family Members	0.866
		Afghan Education System	0.846
4	Housing Planning	Housing Construction Regulations	0.766
		Government Policies in the Housing Sector	0.705
		Amenities and Services Available in Different Areas of the City	0.696
		Return of Migrants from Other Countries	0.519
5	Social Trends	Religious Tendencies	0.841
		Household Size	0.666
		Political Parties	0.603
		Public Safety in Afghanistan	-0.472
6	Social System	Ethno-tribal System	0.789
		Class System	0.692
7	Women and Family	Role and Status of Women in the Family	0.814
		Number of Wives	0.770
8	Population Decline	Migration	0.886
		Mortality Rate	0.560
9	Foreign Policy	Foreign and International Factors	-0.833
		Type of Ethnicity	0.420
10	Population Movement	Domestic Migration	-0.761

در مرحله دوم با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی مؤلفه‌های اجتماعی- سیاسی تأثیرگذار بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل، متغیرها در قالب ده عامل تأثیرگذار دسته‌بندی شده‌اند. بر مبنای تحلیل عاملی اکتشافی، میزان تأثیر هر یک از این عوامل به ترتیب اولویت و میزان تأثیر بر مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل مشخص شده است (شکل ۵).

«تعاملات اجتماعی» اولین عاملی است که ۲۱٪ بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی شده مؤثر بوده است. در دهه‌های اخیر روابط اجتماعی حاکم بر جامعه افغانستان تغییر کرده است. توجه و تأکید بر برابری و تساوی حقوق اجتماعی افراد در سطح جامعه موجب شده رفتارهای فردی و اجتماعی افراد نسبت به یکدیگر و روابط خویشاوندی و همسایگی تغییر کند. همچنین تغییر ساختار خانواده از گسترده به هسته‌ای و تغییر ساختار جنسی و سنی موجب شده تعاملات اجتماعی در سطح خانواده دچار دگرگونی شود. این تغییرات بر سبک زندگی افراد تأثیرگذار بوده و به تبع آن نحوه سکونت و فضای کالبدی سکونتی آنان و الگوی معماری مسکن برنامه‌ریزی‌شده را متحول ساخته است.

«سیاست داخلی افغانستان» دومین عامل است که ۱۰/۱٪ بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی شده مؤثر بوده است. جنگ‌های داخلی در دهه‌های اخیر و در دوره‌های تاریخی و سیاسی افغانستان موجب ناامنی و بی‌ثباتی در کشور شده است. این امر از یکسو باعث بی‌خانمانی و مهاجرت ساکنین و کاهش رشد جمعیت در برهه‌هایی از زمان شده و از سوی دیگر باعث شده تدابیری برای مقاوم‌سازی و امنیت خانه‌ها و بافت‌های مسکونی در شرایط ناامن جامعه پیش‌بینی شود. بالعکس، در شرایطی که امنیت و ثبات در کشور برقرار بوده، شهر کابل شاهد بازگشت مهاجرین، افزایش رشد جمعیت و به تبع آن افزایش احداث خانه‌های سازمانی و برنامه‌ریزی‌شده، بوده است.

«آموزش و تحصیلات» و «برنامه‌ریزی مسکن» عوامل سوم و چهارم هستند که هر یک حدود ۸/۵٪ بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی‌شده مؤثر بوده‌اند. توجه به نظام آموزشی و تحصیلات رایگان برای دختران و پسران در مقاطع ابتدایی، افزایش دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تمایل به تحصیلات تکمیلی در میان افراد جامعه در داخل و خارج کشور، سطح سواد در خانواده و جامعه را افزایش داده است. همچنین آموزش‌های عمومی در زمینه‌های مختلف با افزایش آگاهی شهروندان، خواسته و انتظار افراد را از نحوه سکونت و کیفیت فضای مسکونی ارتقاء داده است. از این رو دولت به منظور پاسخگویی به این نیاز برنامه‌هایی را برای توسعه و بهبود کیفی و کمی مسکن در دستور کار قرار داده است. سیاست‌گذاری‌های دولت در بخش مسکن، تدوین ضوابط و مقررات ساخت مسکن، پیش‌بینی امکانات و خدمات رفاهی مناسب در مناطق مختلف

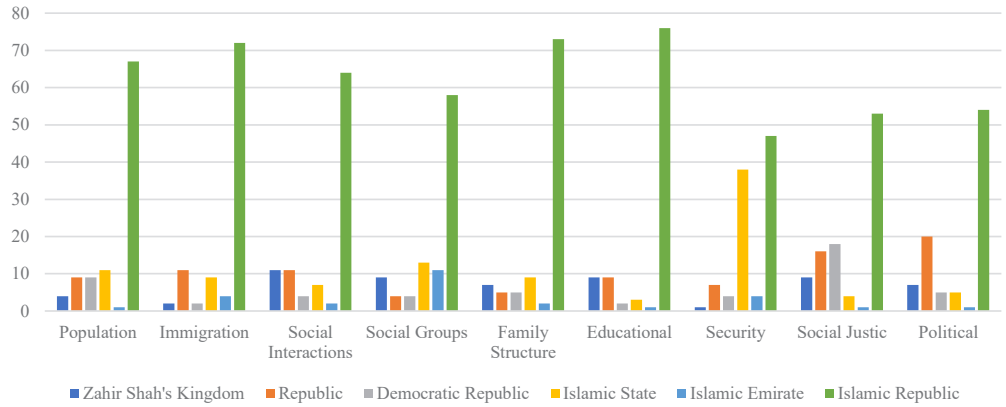

Fig. 4. Effect of socio-political components on the planned housing pattern of Kabul city in historical political periods of Afghanistan

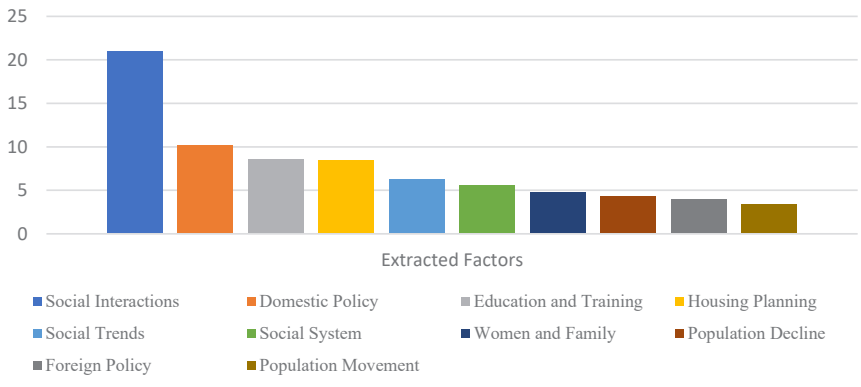

Fig. 5. Impact rate of effective factors on planned housing in Kabul city

شهر و برنامه‌ریزی برای اسکان مهاجرین در مناطق و محلات تعریف شده، مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل را به سمت احداث شهرک‌های مسکونی، مجتمع‌های مسکونی، ساختمان‌های بلندمرتبه و احداث مجموعه‌های مسکونی هماهنگ در محلات سوق داده است.

«گرایش‌های اجتماعی» عامل پنجم است که با ۶/۲٪ بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی شده مؤثر بوده است. در افغانستان گرایش‌های مذهبی و دینی (به ویژه اهل تشیع و تسنن)، گرایش‌های قومی و قبیله‌ای (پشتون، تاجیک، هزاره، ازبک و ...) و گروه‌ها و احزاب سیاسی نقش بسیار پررنگ دارند. این گرایش‌ها که اغلب منجر به اختلافات اجتماعی و سیاسی گسترده در سطح جامعه در دوره‌های مختلف تاریخی- سیاسی شده، در سبک زندگی و ویژگی‌های خانواده و حتی بعد خانوار تأثیرگذار بوده است. همچنین گرایش‌های قومی و مذهبی موجب شده که افراد با گرایش‌های مشترک در محدوده‌ها و محلات مسکونی مشخص با الگوی سکونتی خاص خود ساکن شوند.

«نظام اجتماعی» ششمین عامل است که با ۵/۵٪ بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی‌شده مؤثر بوده است. نظام قومی- قبیله‌ای و نظام طبقاتی دیگر مؤلفه‌هایی هستند که تعیین کننده نحوه سکونت و الگوی مسکن افراد متناسب با جایگاه طبقاتی و موقعیت اجتماعی آنان هستند. تنوع و تضاد طبقاتی در دهه‌های اخیر در شهر کابل بسیار مشهود شده و این تنوع و تضاد منجر به شکل‌گیری گونه‌های مختلف مسکن در مناطق مختلف شهر شده است.

«زن و خانواده» و «کاهش جمعیت» عوامل هفتم و هشتم هستند که با ۴/۷٪ و ۴/۳٪ بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی‌شده مؤثر بوده‌اند. جایگاه و نقش زنان و دختران در خانواده و تعداد همسر، مؤلفه‌هایی هستند که بر تفکیک فضای جنسیتی، فضای عمومی و خصوصی و رعایت حریم‌ها در مسکن مؤثرند. تغییر این جایگاه و حضور روزافزون زنان در جامعه و پذیرش آن در میان برخی از گروه‌های اجتماعی و قومیت‌ها و افراد تحصیلکرده موجب گردیده که تفکیک فضای جنسیتی در مسکن برنامه‌ریزی شده در دهه‌های اخیر کمرنگ‌تر شود. همچنین جنگ‌های داخلی و ناامنی‌ها در برخی دوره‌های تاریخی- سیاسی موجب افزایش مهاجرت، مرگ و میر و به تبع آن کاهش جمعیت شده است. این امر در برنامه‌ریزی مسکن و احداث مسکن برنامه‌ریزی شده تأثیر منفی داشته است.

«سیاست خارجی» و «جابجایی جمعیت» نهمین و دهمین عامل هستند که با ۳/۹٪ و ۳/۳٪ بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی شده مؤثر بوده‌اند. عوامل خارجی و بین‌المللی و حمایت نهادهای بین‌المللی اسکان بشر از جمله برنامه اسکان سازمان ملل در بازسازی بافت‌های مسکونی پس از جنگ و فراهم نمودن امکانات رفاهی جهت بهبود کیفیت مسکن در افغانستان نیز بر برنامه‌ریزی مسکن در دوره‌های اخیر مؤثر بوده است. همچنین مهاجرت‌های داخلی از روستاهای دورافتاده و شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ موجب جابجایی جمعیت در داخل کشور شده که به دلیل تفاوت‌های اجتماعی و فرهنگی، شیوه‌های سکونتی متفاوتی را در کنار هم قرار داده است. این امر موجب افزایش حاشیه‌نشینی، احداث مسکن غیررسمی و خانه‌های تپه‌ای نامنظم در شهر کابل شده که در تقابل با طرح‌های جامع شهر کابل و احداث مسکن برنامه‌ریزی‌شده قرار گرفته است.

بررسی الگوی مسکن سنتی و مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل نشان می‌دهد که عوامل فوق موجب بروز تغییر در شاخص‌های معماری از جمله تیپولوژی مسکن، سبک معماری، نسبت توده و فضا، تنوع فضایی، نحوه دسترسی، تفکیک فضای جنسیتی، سازماندهی فضای داخلی، ارتباطات افقی و عمودی، تزیینات و جزییات معماری، نماسازی، مصالح و فنون ساخت شده است. عمده تغییرات به صورت‌های زیر نمود پیدا کرده است:

- همگن‌سازی و یکسان‌سازی خانه‌ها؛
- استفاده از فرم‌های ساده و متمرکز؛
- حذف حیاط مرکزی و استقرار توده در مرکز و حیاط در پیرامون؛
- کاهش ساخت خانه‌های خوشه‌ای چندخانواری؛
- ساخت خانه‌های شخصی مستقل از خانواده و اقوام؛
- کوچک شدن ابعاد و وسعت خانه‌ها؛
- احداث مجتمع‌های مسکونی، آپارتمان‌ها و ساختمان‌های بلندمرتبه؛
- تغییر سبک معماری از سنتی به سبک‌های مدرن، کلاسیک، التقاطی (پاکستانی، عربی، ایرانی و ...)؛
- افزایش نسبت توده به فضا، تراکم و تعداد طبقات؛
- افزایش ساختمان‌های با کاربری مختلط؛
- کاهش فضاهای باز و نیمه‌باز در خانه‌ها؛
- وجود دسترسی‌های مشترک؛
- حذف عناصر تفکیک فضای جنسیتی مثل اندرونی – بیرونی، دالان ورودی و ...؛
- توسعه فضای حضور زن در خانه؛
- کاهش مرزبندی جنسیتی در فضای داخلی خانه؛
- عدم مرزبندی مشخص بین فضای خصوصی و عمومی؛
- تغییر برخی فضاهای کارکردی در مسکن (مهمانخانه، اتاق‌ها، آشپزخانه)؛
- قرارگیری سرویس بهداشتی و دیگر فضاهای خدماتی در داخل واحد مسکونی؛
- افزایش ارتباطات عمودی مشترک (پلکان، آسانسور)؛

- کاهش ارتباطات افقی و سیرکولاسیون داخلی؛
- استفاده از تزیینات و جزییات معماری به تقلید از سبک‌های غربی و کشورهای همسایه (به ویژه پاکستان)؛
- همگن‌سازی، یکسان‌سازی و مشابهت نماها؛
- استفاده از مصالح جدید و غیر بومی و فنون نوین ساخت.

بحث و نتیجه‌گیری

دگرگونی شیوه زندگی و تغییر تعاملات اجتماعی ساکنین شهر کابل در طول زمان و تحت تأثیر دوره‌های تاریخی و سیاسی افغانستان، فضای کالبدی شهر به ویژه مشخصات مسکن و مجموعه‌های سکونتی آن را دستخوش تغییر و تحولات جدی کرده است. پس از تأسیس شهرداری کابل در سال ۱۹۶۴ و تهیه نخستین طرح جامع شهر کابل و بازسازی بخش‌های کهنه شهر و ساخت مناطق مسکونی جدید برنامه‌ریزی شده، معماری مسکن در شهر کابل دچار تحول گردید.

در این پژوهش با توجه به زمینه‌های تاریخی، سیاسی و اجتماعی افغانستان، مؤلفه‌های مؤثر بر مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل در قالب مؤلفه‌های جمعیتی، مهاجرتی، تعاملات اجتماعی، گروه‌های اجتماعی، ساختار خانواده، آموزشی، امنیتی، عدالت اجتماعی و مؤلفه‌های سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است. به منظور ارزش‌گذاری مؤلفه‌های اجتماعی و سیاسی و تعیین عوامل اصلی تأثیرگذار بر تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل در شش دهه گذشته، تحقیق پیمایشی در قالب پرسشنامه‌ای با ۴۰ سؤال با طیف لیکرت تنظیم شد. تحلیل داده‌ها در این پژوهش برای ۳۱ متغیر نهایی بر اساس سؤالات پرسشنامه و با استفاده از نسخه ۲۶ نرم‌افزار SPSS ، انجام گرفت. از آنجا که مقدار عددی KMO برای این دسته از داده‌ها برابر ۰/۵۲۱ و برای آزمون بارتلت نیز بیشتر از ۹۵٪ اطمینان حاصل شد، استفاده از روش تحلیل عاملی برای این دسته از داده‌ها مناسب تشخیص داده شد. از میان متغیرهای موجود در پرسشنامه، ده عامل با مقادیر ویژه بیش از یک استخراج گردید که بیش از ۷۶٪ تغییرات تجمعی وابسته به این عوامل می‌باشد. در این تحلیل بعد از دوران متغیرهای دارای بیش از یک عامل، متغیرهای با بار عاملی بزرگتر از ۰/۴ در ذیل عاملی قرار گرفتند که بیشترین مقدار عددی بار عاملی را با آن عامل دارا بودند. با توجه به شاخص‌های قرار گرفته در ذیل هر عامل و بررسی مفهومی آنها، هر عامل بر مبنای ویژگی‌های مشترک نام‌گذاری شد. تعاملات اجتماعی اولین عاملی است که بیشترین تأثیرگذاری (۲۱٪) بر تحول معماری مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل را در شش دهه اخیر داشته است. با توجه به ویژگی‌های مشترک شاخص‌های هر عامل، به ترتیب سیاست داخلی افغانستان (۱۰/۱٪)، آموزش و تحصیلات (۸/۵٪)، برنامه‌ریزی مسکن (۸/۵٪)، گرایش‌های اجتماعی (۶/۲٪)، نظام اجتماعی (۵/۵٪)، نقش زن و خانواده (۴/۷٪)، کاهش جمعیت (۴/۳٪)، سیاست خارجی (۳/۹٪)، جابجایی جمعیت (۳/۳٪)، دیگر عوامل مؤثر بر مسکن برنامه‌ریزی‌شده شهر کابل در دهه‌های گذشته شناسایی شده‌اند. میزان تأثیر این عوامل در دوره‌های مختلف تاریخی به طور یکسان نبوده و بیشتر تغییرات مسکن در دو دهه اخیر (دوره جمهوری اسلامی) رخ داده و در برخی دوره‌ها، تأثیرگذاری در روند ساخت‌وساز مسکن برنامه‌ریزی شده منفی بوده است.

از آنجا که رشد شهرنشینی در کابل در طی دو دهۀ گذشته به طور قابل توجهی فزاینده بوده و جمعیت شهر در این بازۀ زمانی حدود شش برابر شده، احداث شهرک‌ها، مجتمع‌های مسکونی، آپارتمان‌های سازمانی و برنامه‌ریزی‌شده و ساختمان‌های بلندمرتبه به شدت رو به افزایش است. بسیاری از این ساخت‌وسازها به تقلید از نمونه‌های غیربومی و بیگانه و بدون توجه به ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه صورت گرفته است. شناخت عوامل مؤثر بر تحول مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل گام نخست در جهت بررسی این نوع مسکن است. شناسایی این عوامل و نوع بازخورد هر یک از این عوامل بر الگوی مسکن برنامه‌ریزی شده می‌تواند امکان ارائه الگوهای سازگار با ساختار اجتماعی مردم و نیاز امروز آنان را فراهم کند. آنچه در مراحل بعدی تحقیق می‌تواند مورد توجه قرار گیرد؛ میزان و نوع تأثیر هر یک از این مؤلفه‌ها بر مسکن برنامه‌ریزی‌شده است. بدین منظور می‌توان الگوی معماری مسکن برنامه‌ریزی شده شهر کابل که منتج از هر یک از این عوامل است را با یکدیگر مقایسه و روند تحول را بررسی نمود.

پی‌نوشت

1. Detached Houses
2. Regular
3. Irregular
4. Hillside
5. Planned Housing
6. Macroryans
7. Kala
8. Likert Scale
9. Kurtosis
10. Skewness
11. Kaiser, Meyer and Olkin's Sampling Adequacy
12. Bartlett's Test
13. Exploratory Factor Analysis
14. Principal Component Analysis-PCA
15. Principal Axis Factoring-PAF
16. Scree Plot
17. Orthogonal
18. Oblique

تشکر و قدردانی

موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافعی برای ایشان وجود نداشته است.

تاییدیه‌های اخلاقی

نویسندگان متعهد می‌شوند که کلیهٔ اصول اخلاقی انتشار اثر علمی را براساس اصول اخلاقی COPE رعایت کرده‌اند و در صورت احراز هر یک از موارد تخطی از اصول اخلاقی، حتی پس از انتشار مقاله، حق حذف مقاله و پیگیری مورد را به مجله می‌دهند.

منابع مالی/ حمایت‌ها

موردی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

مشارکت و مسئولیت نویسندگان

نویسندگان اعلام می‌دارند به‌طور مستقیم در مراحل انجام پژوهش و نگارش مقاله مشارکت فعال داشته و به طور برابر مسئولیت تمام محتویات و مطالب گفته‌شده در مقاله را می‌پذیرند.

References

1. Afshari, Mohsen. (2020). Household Social Changes and the Role of Meaning in Dwelling Environment Adjustment, Case Study: Impacts of Subjective Meanings on Tribal Dwelling Changes. Journal of Architectural and Urban Planning, 12(27), 59-78. (In Persian)
2. Ahmadian, Reza. & Mohammadi, Hamid. (2009). Rural Histology of the Country (General Criteria for Formation of Rural Physical Elements). Tehran: Housing Foundation of Islamic Revolution. (In Persian)
3. Alalhesabi, Mehran. & Korrani, Naeimeh. (2013). Factors Affecting the Housing Transformation from Past to Future. Journal of Housing and Rural Environment, (141), 19-36. (In Persian)
4. Amirentekhabi, Shahram. & Hasanlo, Mina. (2019). Explaining the Manner of Formation and Process Development Urban Settlements, Case Study: Manjil City. Quarterly of Geography & Regional Planning, 9(4), 807-826. (In Persian)
5. Anabestani, Aliakbar. (2013). Analysis of Social Change Impacts on the Pattern of Rural Housing, Case Study: Binalood County. Journal of Research and Rural Planning, 3(5), 57-68. (In Persian)
6. Ardashiri, Mahyar. & Namdarian, Ahmad Ali. (2006). Diversity, Convergence, and Participation in the Design and Construction of Urban Centers. International Congress on Urban Design, Isfahan. (In Persian)
7. Asefi, Maziar & Imani, Elnaz. (2014). Recognition and Evaluation of the Transformational Factors of the Spirit of Iranian Traditional Architecture: Originality of the Past, Novelty of Today. Hoviatshahr, 8(19), 63-76. (In Persian)
8. Ayoobi, Ahmad Walid. & Demirkol, Hatice Günseli (2021). An Evaluation of Architectural Monuments in Afghanistan as in the Capital City, Kabul. Journal of Design for Resilience in Architecture & Planning, 2(1), 64-85.
9. Ayoobi, Ahmad Walid. & İnceoglu, Mehmet (2021). Mutual Relationship of Culture and Architecture: Focused on Residential Houses in Kabul City. Journal of Science, Part B: Art, Humanities, Design and Planning, 9(4), 345-356.
10. Azemati, Hamid Reza., Rostami, Vadood. & Poorbagher, Somaye. (2018). Comparative Comparison of Historical-based and Social-based Background of Urban Housing Spatial Pattern, Case Study: Ardebil City. Iranian Journal of Architecture and Urbanism, (13), 23-32. (In Persian)
11. Bazregar, Mohammadreza. (2003). Urban Planning and Urban Main Structure. Shiraz: Kooshamehr Publications. (In Persian)
12. Bentley, Ian (1999). Urban Transformations, Power and Urban Design, USA & Canada: Routledge.
13. Cerny, Barbara A. & Kaiser, Henry F. (1977). A Study of a Measure of Sampling Adequacy for Factor-analytic Correlation Matrices. Multivar Behav Res., 12(1), 43-47.
14. Ebrahimi, Somayeh. & Eslami, Gholamreza. (2010). Architecture and Urban Planning of Iran in the Transition Period. Hoviatshahr, 6 (4). 3-14. (In Persian)
15. Fazali, Zeinab., Pourtaheri, Mahdi. & Rukn al-Din Eftekhari, Abdol Reza. (2018). Analysis of the Changes in Rural Housing in Mazandaran Province, Iran. Human Geography Research Quarterly, 50(2), 339-354. (In Persian)
16. Fazeli, Nematollah. (2008). Modernity and Housing. Journal of Iranian Cultural Research, 1(1), 25-63. (In Persian)
17. Fiske, John. (1993). Power Plays, Power Works, London: Verso Books.
18. Hagh Shenas, Mahya. & Hanachi, Pirooz. (2020). Influencing Factors on Residential Architecture and Lifestyle in Century-old Iran, Case Study: Transformation of Housing Models in the Historical City of Lar. Journal of Iranian Architecture Studies, 17, 57-76. (In Persian)
19. Hezarjaribi, Jafar. & Emami Ghafari, zeinab. (2019). A Study of Changing House Welfare Policies in Iran (1979-2013). Journal of Social Development and Welfare Planning, 38, 75-119. (In Persian)
20. Howard, Matt C. (2016). A Review of Exploratory Factor Analysis Decisions and Overview of Current Practices: What We Are Doing and How Can We Improve. International Journal of Human-Computer Interaction, 32(1), 51-62.
21. Issa, Christine. & Kohistani, Sardar. M. (2007). Kabul's Urban Identity: An Overview of the Socio-Political Aspects of Development. ASIEN

104, 51-64.
22. Issa, Christine. (2006). Architecture as Symbol of National Identity in Afghanistan. Geographische Rundschau International Edition, 27-32.
23. Kaiser, Henry. F (1960). The Application of Electronic Computers to Factor Analysis. Educational and Psychological Measurement, 20, 141-151.
24. Kazimee, Bashir. A. & Najimi, Abdul Wassay. (2017). An Analysis of Urban Regeneration and Architectural Heritage Saving in Kabul since 2001. International Journal of Heritage Architecture, 1(4), 671-682.
25. Kazimee, Bashir. A. (2006). Sustainable Reconstruction and Planning Strategies for Afghan Cities: Conservation in Cultural and Environmental Heritage. In Fourth International Conference on Urban Regeneration and Sustainability, the Sustainable City IV, 49-60.
26. Khakpour, Mojgan. & Eshghi Sanati, Hessam. (2015). An Investigation of the Effect of Social and Cultural Factors on the Skeletal Texture of Gilan Province's Villages. 33 (148), 3-20. (In Persian)
27. Kostof, Spiro. (1991). The City Shaped: Urban Patterns and Meanings through History. Boston: Little, Brown.
28. Mirzaalipour, Forough. & Kamilnia, Hamed. (2016). A Study of Political Component in the Formation of Iranian and Turkish Architecture. The Second International Congress on New Horizons in Architecture and Urban Planning with a Development and Technology Approach, Tehran. (In Persian)
29. Mohammad Hosseini, Parisa., Javan Forouzande, Ali., Jahani Dolatabad, Ismael. & Heidari, Ali Akbar. (2019). An Analysis of the Role of Social Class's Lifestyle in the Pattern of Housing, Case Study: The Late Qajar and Early Pahlavi Houses in Ardabil. Journal of Bagh-E Nazar, 16(76), 31-44. (In Persian)
30. Mohammadi Yeganeh, Behrooz., Einali, Jamshid. & Manbari, Parisa. (2020). Analysis of Factors Affecting Livelihood-Based Housing Developments in Urban Peripheral Areas Case: Settlements of Mojezat Rural District of Zanjan County. Journal of Urban Peripheral Development 2(3), 105-126. (In Persian)
31. Nasr, Tahereh. (2016). The Significance of " Residential Architecture" Paradigm in the Image of Today Iranian Islamic Cities. Journal of Studies On Iranian - Islamic City, 6(22), 67-78. (In Persian)
32. Nazarian, Tayebeh., Movahedi, Asadullah & Shahabi, Shakib. (2024). Investigating the Construction of a Post-earthquake Shelter Using the Super Adobe Method in Herat, Afghanistan. Urban Planning and Construction, 2(2), 25-39.
33. Norberg-Shulz, Christian. (2008). Meaning in Western Architecture (Translated by Qayoumi Bidhendi). Tehran: Iranian Academy of the Arts. (In Persian)
34. Papoli Yazdi, Mohammad Hossein., Vosooghi, Fatemeh. & Labbaf Khaniki, Majid. (2001). Housing in Kurd Tribes in Northern Khorasan Creation and Evolution of the House in View of Cultural and Mental Structures. Geographical Research, (62), 5-29. (In Persian)
35. Rabbat, Nasser. O., & Schadl, Marcus. (2010). Tradition and Transformation of the Kabuli Courtyard House. In The courtyard House. London: Routledge.
36. Rapaport, Amos. (2009). Anthropology of Housing. Translated by Afzalian. Tehran: Herfeh Honarmand Publications. (In Persian)
37. Rapoport, Amos)1969(., House- Form- Culture. United Kingdom: Prentice-Hall.
38. Rogers, Richard. (2008). Identity in Architecture. Translated by Adili. Tehran: Hamam Publications. (In Persian)
39. Roostaei, Bahman. (2017). History of Economic Developments in Kabul and its Impact on Urban Planning. Urban Development Magazine, New Era (34,35), 5-13. (In Persian)
40. Salehi Babamiri, Chia., Molaei Hashjin, Nasrallah., Motamedi Mehr, Akbar. & Amar, Teymour. (2016). Trend Analysis of Evolution in the Socio-Cultural Structures of the Peri-Urban Villages, Case Study: Saqqez City -Kurdistan Province. Journal of Research and Rural Planning, 5(16), 61-76. (In Persian)
41. SASAKI. (2017). Urban Design Framework Kabul City (Baseline Conditions Report). Kabul.
42. Steiger, James H (2017). Exploratory Factor Analysis with R, Accessible from: http://www.statpower.net/Content/312/Handout/Exploratory%20Factor%20Analysis%20with%20R.pdf.
43. UN-Habitat.2015)). Knowing Kabul, A Potential Powerhouse of Social and Economic Development. Kabul.
44. Varesi, Hamid Reza., Mohammadi, Jamal. & Jafari Nodoushan, Mohammad Reza. (2018). Factors of Formation of Native Housing in the Neighborhoods of Meybod City. Journal of Geographical Urban Planning Research, 6(1), 197-213. (In Persian)
45. Yazdani, Mohamad Hasan., Hassanpour, Sahar. & Hashemi Masoomabad, Reza. (2019). Spatial Analysis of Social and Physical Dimensions of Housing in Ahwaz City. Journal of Physical Social Planning, 6(2), 51-66. (In Persian)
46. Zarkash, Afsaneh. (2009). The Role and Influence of State Factors on Private Buildings Architecture in the First Pahlavi Era. Book of the Month of Art (136), 14-24. (In Persian)
47. Zebardast, Esfandiar. (2017). Exploratory Factor Analysis in Urban and Regional Planning, Case Study: Assessing Social Sustainability in Tehran Metropolis. Journal of Fine Arts - Architecture and Urban Planning, 22(2), 5-18. (In Persian)